

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОСТИХ
РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ АД'ЕКТИВНИМИ
ЗВОРОТАМИ: ФУНКЦІЙНИЙ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ
АСПЕКТИ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка VI курсу, 601 групи
заочної форми навчання
спеціальності 014.01 «Середня освіта
(українська мова та література)»
Бабюк Юлія Юріївна

Керівник: к.ф.н., асист. Тесліцька Г.І.

Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №____

Від «__» _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____ Шабат-Савка С.Т.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи вивчення простих речень із відокремленими ад’єктивними конструкціями.....	8
1.1. Ономасіологічна природа прикметника та дієприкметника в класифікації частин мови.....	8
1.2. Синтаксична категорія відокремлення як форма актуалізації ад’єктивних компонентів у структурі простого речення	10
1.3. Формально-синтаксична категорія напівпредикативності ускладненого простого речення із відокремленим ад’єктивним компонентом	13
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>16</i>
РОЗДІЛ 2. Семантико-синтаксичні особливості та функційний потенціал простих речень, ускладнених відокремленими прикметниковими та дієприкметниковими конструкціями, в поетичному дискурсі.....	18
2.1 Структурно-семантична типологія відокремлених ад’єктивних компонентів у простому ускладненому реченні	18
2.2 Семантико-синтаксичний потенціал ад’єктивних синтаксем як компонентів структури простого неелементарного речення	28
2.3 Функційно-стилістичні особливості відокремлених ад’єктивних компонентів у структурі простого речення	33
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>39</i>
РОЗДІЛ 3. Лінгводидактичні особливості вивчення простих ускладнених речень в закладах загальної середньої освіти.....	41
3.1. Теоретичні засади лінгводидактичного аналізу простого ускладненого речення	41
3.2. Вивчення простого ускладненого речення на уроках української мови	47
<i>Висновки до розділу 3</i>	<i>62</i>
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

У сучасній граматичній теорії синтаксичні одиниці потрактовуються в різних аспектах з урахуванням їхніх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і функційних ознак. Особливо актуальним є питання вивчення речень асиметричної структури, оскільки в таких конструкціях відбувається зміщення плану форми та значення.

Актуальність дослідження речень асиметричної структури як одиниць синтаксису полягає в нечіткому визначенні поняття „неелементарне речення” та механізмів ускладнення, а також різних методологічних підходів до виокремлення конструкцій, які можна кваліфікувати як ускладнювальні компоненти.

З-поміж засобів, що ускладнюють реченнєву структуру та семантику, особливими є відокремлені конструкції, сформовані за допомогою дієприслівників, дієприкметників, прикметників та іменників-прикладок. Такі синтаксичні побудови визначають як напівпредикативні конструкції, адже їм властива, окрім предикативності основного речення, додаткова предикативність, виражена вторинним предикатом.

Дослідники вважають проблему визначення простого ускладненого речення з напівпредикативними ад’єктивними компонентами однією з найважливіших у сучасному мовознавстві, оскільки актуальним є визначення релевантних ознак для їх комплексного – формальних, семантичних чи комунікативних.

Актуальність дослідження простих речень із відокремленими ад’єктивними компонентами зумовлена передовсім їхньою спроможністю оприявнювати мовленнєві наміри особистості в акті комунікації, під час якої відбувається структурування інформації про дійсність, мовець моделює фрагменти висловлення у формі динамічних або статичних структур, реченнєвооформлених або згорнутих. При цьому необхідним є здійснення системного аналізу відокремлених компонентів з урахуванням їхньої

структури та діапазону функціонування, що уможливить глибше пізнання граматичної природи та семантичного потенціалу прикметників і дієприкметників (віддієслівних прикметників) у сучасній українській мові.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі семантичних та синтаксичних параметрів відокремлених дієприкметникових та прикметникових зворотів у простому ускладненому реченні; визначенні функційного потенціалу речень, ускладнених відокремленими ад'єктивними зворотами; з'ясуванні лінгводидактичних особливостей вивчення простих ускладнених речень в закладах загальної середньої освіти.

Для реалізації поставленої мети виокремлено такі **завдання**:

- 1) дослідити теоретичні відомості про проблему вивчення простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві,
- 2) зібрати фактичний матеріал з художніх текстів поезій соцмереж;
- 3) визначити структурно-синтаксичні та функційні параметри ад'єктивів у простому ускладненому реченні;
- 4) схарактеризувати семантико-синтаксичні відношення між відокремленим ад'єктивним компонентом та основним реченням;
- 5) описати лінгводидактичні особливості вивчення простих ускладнених речень в закладах загальної середньої освіти.

Матеріалом дослідження слугують прості речення з відокремленими ад'єктивними (прикметниковими та дієприкметниковими) компонентами, дібрані методом наскрізного виписування з поезій соцмереж (вірші Сергія Жадана, Тетяни Власової, Богдана Томенчука, Дзвінки Торохтушко, Ольги Криштопи та ін.).

Об'єктом дослідження є просте речення, ускладнене відокремленими ад'єктивними компонентами.

Предмет дослідження — відокремлені дієприкметникові та прикметникові звороти в простому ускладненому реченні.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у процесі аналізу фактичного матеріалу застосовувалися такі методи:

- метод лінгвістичного опису та спостереження – для аналізу та систематизації ускладнених простих речень, аналізу граматичної структури й семантичної типології напівпредикативних ад’єктивних компонентів;

- метод лінгвістичної класифікації й систематизації – для встановлення синтагматичного потенціалу ад’єктива в ускладнених простих реченнях;

- структурний метод – для виокремлення спільного та відмінного у складному й простому ускладненому реченнях, словосполученні та напівпредикативній ад’єктивній конструкції;

- трансформаційний метод – для фіксації формально-семантичного співвідношення мінімальної семантико-синтаксичної одиниці та інших засобів номінації, з’ясування змін їхніх синтаксичних позицій у реченні.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у поглибленні знань про просте ускладнене речення з відокремленими ад’єктивними компонентами; установленні зовнішньосинтагматичного потенціалу ад’єктива в структурі ускладненого ПР; визначенні основних типів реалізації семантико-синтаксичних відношень між основним реченням та ускладнювальним компонентом.

Теоретичне значення роботи зумовлене уточненням й розширенням уявлення про просте ускладнене речення із відокремленими прикметниковими та дієприкметниковими конструкціями, певним внеском у вивчення мови сучасних поезій соцмереж.

Практичне значення магістерського дослідження полягає в можливості використання її матеріалів у закладах загальної середньої освіти під час уроків української мови, опрацюванні тем із синтаксису, на уроках української літератури для глибшого аналізу сучасного поетичного дискурсу, у позакласній роботі.

Апробація роботи. За темою магістерського дослідження опубліковано тези доповіді на Студентській науковій конференції ЧНУ: Бабюк Ю. Синтаксичні особливості організації поетичного тексту (на матеріалі поезій Ольги Криштопи). Матеріали студентської наукової конференції

Чернівецького національного університету (25-27 квітня 2023 року).
Філологічний факультет. Чернівці: Черн. нац. ун-т, 2023. С. 7-8.
https://drive.google.com/file/d/1O4tAcigGTChdf9L7w2_WoyMVqJXtgkfW/view.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (розділ І «Теоретичні основи вивчення простих речень із відокремленими ад'єктивними конструкціями», розділ ІІ «Семантико-синтаксичні особливості та функційний потенціал простих речень, ускладнених відокремленими прикметниковими та дієприкметниковими конструкціями, в поетичному дискурсі», розділ ІІІ «Лінгводидактичні особливості вивчення простих ускладнених речень в закладах загальної середньої освіти»), висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 75 сторінок, із них основного тексту – 67 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ АД'ЕКТИВНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ

1.1 Ономасіологічна природа прикметника та дієприкметника в класифікації частин мови

У сучасній лінгвістичній науці активно розвивається когнітивно-функційний напрям вивчення мовних явищ, що передбачає ономасіологічний аналіз слів як засобів номінації окремих фрагментів дійсності [3, с.34; 15, с. 182; 22, с. 180; 37, с. 101; 62, с. 150]. У цьому аспекті ономасіологічне значення слова потрактовано як складний комплекс значень (лексичного, словотворчого і частиномовного) [6, с. 34; 64, с. 182].

Функційно-категорійний підхід до розгляду граматичних явищ в українському мовознавстві започаткував І. Вихованець, запропонувавши відмінну від традиційної оригінальну систему частиномовної класифікації слів, згідно з якою центральними частинами мови є іменники та дієслова, а периферійними – прикметники, числівники і прислівники. Ономасіологічний принцип класифікації слів ураховує їхню специфічну „поведінку” в семантико-синтаксичній структурі речення і передбачає поділ усіх слів на **предикатні** (дієслово, прикметник, прислівник та числівник), й **непредикатні** (іменники зі значенням реальної предметності, речовості) [8, с. 13].

Дієслово посідає центральну позицію в реченні і виражає дію, процес чи стан, а тому є основним носієм первинної функції ознакових слів, тоді як прикметник, числівник і прислівник виконують вторинні функції ознакових слів, адже поширюються на периферійні позиції речення і вказують на ознаку предмета, кількість чи ознаку ознаки.

Ономасіологічною категорією, що слугує підґрунтям для виокремлення прикметника, є „ознаковість”, атрибутивність. Вторинна сутність прикметника зумовлена кількома чинниками, зокрема:

- семантичною здатністю позначати належність ознаки певному предмету чи особі, їхні кількісні чи відносно-якісні характеристики, а також репрезентувати градаційні якісні атрибути [46, с. 223–226; 58, с. 12; 61 та ін.];

- синтаксичною зумовленістю граматичних категорій роду, числа й відмінка [15, с. 155–156 20, с. 76; та ін.];

- здатністю прикметників відкривати максимальну кількість валентних позицій, тобто приєднувати залежні слова [11, с. 162];

- можливістю бути основним компонентом відокремленої конструкції, за умови формування якої відбувається формальне спрощення речення, виникає асиметрія форми та змісту синтаксичної одиниці [13, с. 58; 17, с. 92];

- маркуванням прикметником означальних семантико-синтаксичних відношень із різноманітними обставинними та об'єктними значеннєвими відтінками – часу, місця, присвійності, кількості, призначення, мети тощо [29, с. 11; 52];

- схожістю семантико-синтаксичних відношень між головною частиною речення та відокремленим ад'єктивним компонентом із відношеннями між предикативними одиницями складного речення [9, с. 123; 23, с. 142; 34, с. 49; 36, с. 44 та ін.];

- синтагматичним розчленуванням, відокремленням від означуваного слова, що надає ад'єктиву напівпредикативності [40, с. 129; 42; с. 14];

- виконанням комунікативної функції теми за актуального членування речення; [58, с. 142].

Отже, за гетерогенною (за кількома різними критеріями) класифікацією, прикметник уналежнюють до периферійних частин мови, „яка позначає ознаку предмета, має словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка, зумовлені опорним іменником, функціює в реченні як формально-синтаксичний приіменниковий другорядний член і як семантико-синтаксичний означальний компонент (атрибутивна синтаксема)” [9, с. 121].

У сучасній граматиці української мови прикметники за ступенем похідності поділяють на дві основні семантико-граматичні групи: первинні (якісні, у морфемній будові яких виокремлюють лише корінь флексію) та вторинні, що формуються внаслідок поєднання первинного значення різних самостійних частин мови (іменника, дієслова, прислівника) для номінації нової або похідної якості, властивості чи ознак.

До ознакових слів, тобто таких, які в семантичному плані можуть співвідноситися із реченням, належать прикметники в актуалізованій приіменниковій позиції означального поширювача [45, с. 133–135; 317, с. 66–674]. Пор.: *Лазідне сонце навіть пеньок оживить* (Т. Власова) // *Сонце оживить навіть пеньок, якщо воно лазідне*. Високий ступінь семантичної ємності й метафоризації зумовлює посилення потенціалу таких прикметників підвищувати свою предикативність при трансформації простого семантично неелементарного речення.

Ономасіологічна властивість дієприкметника полягає в тому, що він поєднує семантичні ознаки дієслова, що називає дію (стан, процес), і прикметника, який виражає ознаку за цією дією (станом, процесом) [21, с. 127, 39–40; 43, с. 18]. Цим чинником зумовлена неоднорідність і граматична роздвоєність дієприкметників: власне-предикативна функція властива **аналітичним дієприкметниковим формам** у складеному іменному присудку простого речення, а потенційно предикативна – **синтетичному дієприкметнику** як атрибутивному поширювачу у присубстантивній позиції [12, с. 56]. Наприклад: *Мамо, світ цей, здається, критично зварйований*, (Дзвінка Торохтушко); *І піду під усміхнений дощ* (О. Криштопа).

Здатність прикметника чи дієприкметника поширюватися залежними словами формує його предикативність, зумовлюючи пунктуаційне відокремлення і трансформацію в напівпредикативну чи предикативну конструкцію, як-от: *Там чаклували мотанки-ляльки, роздерті на шматки круки і змії* (Анатолій) // *Там чаклували мотанки-ляльки, круки і змії,*

роздерті на шматки // Там чаклували мотанки-ляльки, круки і змії, що були роздерті на шматки.

Отже, ад'єктиви, до яких зараховуємо прикметники та віддієслівні прикметники (дієприкметники), в актуалізованій приіменниковій позиції мають здатність називати ситуацію дійсності, репрезентуючи вторинну предикацію в простому семантично неелементарному реченні. Слова цієї частини мови, окрім вираження атрибутивності, є одним із засобів конденсації та експресивізації висловлення

1.2 Синтаксична категорія відокремлення як форма актуалізації ад'єктивних компонентів у структурі простого речення

Актуалізація компонентів семантико-синтаксичної структури речення зумовлює функціонування синтаксичних конструкцій, основною метою яких є вираження інформативності повідомлюваних явищ дійсності [21, с. 127]. З-поміж таких компонентів виокремлюють різноманітні ускладнювачі, що порушують лінійність та цілісну структуру речення, – однорідність, відокремлення, вставлення тощо. А. Загнітко потрактовує такі мовні феномени як вияв „внутрішньореченєвого аналітизму” [30, с. 84].

У своїй роботі поняття відокремлення будемо вживати у вузькому значенні, не зараховуючи до його складу уточнювальні та пояснювальні члени речення. У лінгвістичних працях, характеризуючи категорію відокремлення, дослідники прийшли до висновків, що це багатоаспектне синтаксичне і значеннєво-стилістичне явище. При цьому акцент у наукових розвідках робився на формально-синтаксичних, інтонаційних, граматичних та семантико-синтаксичних особливостях цього явища.

Категорія відокремлення схарактеризована з огляду на:

- 1) граматичну властивість окремих частин мови формувати напівпредикативний відокремлений сегмент, зокрема: іменники [31], дієприслівники [39]; прикметники [36]; дієприкметники [62];
- 2) відсутність граматичного зв'язку з основним складом речення;

- 3) наявність поширювачів у межах відокремленого звороту;
- 4) позицію в структурі простого речення;
- 5) наявність іншого типу відокремлених конструкцій;
- 6) пунктуацію – для письмового виокремлення певних квантів інформації, що на них акцентовано увагу адресата;
- 7) інтонацію, мелодику, ритм, порядок слів, паузу тощо.

У функційно-стилістичному аспекті відокремлення потрактовують як виразне стилістичне явище, засіб актуалізації комунікативно значущої інформації, посилення експресивності та виразності висловлення, мовної економії (Ф. Бацевич [1], П. Дудик [25], С. Єрмоленко [28], Т. Масицька [45] та ін.).

Відокремлений ад'єктивний компонент залежно від специфіки синтаксичної позиції в реченні та синтаксичного значення відокремленого компонента здатний:

- 1) приєднуватися до загальних чи власних, конкретних або абстрактних, назв, займенників, напр.: *Син повернувся – очі заплющені, **прапором** **вкритий*** (Т. Власова); *Народ увірує в палючі Божі стопи, росу на сонці та в Єрусалим, **нагірний, наднебесний, надлогічний*** (Дзвінка Торохтушко);

- 2) узгоджуватися з іменником незалежно від ступеня його поширення та синтаксичної ролі в реченні, напр.: *В маленькому місті осінь, **глибока**, немов криниця* (Дзвінка Торохтушко); *І з здобутком, **безмежно цінним**, я приїду додому цілим* (Т. Власова);

- 3) знаходитися в постпозиції або препозиції щодо означуваного слова: *Закони погіршали, **прийняті жестами*** (Т. Власова); *Здають поети душу під заставу і боргові підписують венозною, **тягучою й паркою, ніби гроз, терпкою кров'ю*** (Дзвінка Торохтушко);

- 4) виражати атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, часто з обставинними відтінками: *Сварилася з поліцейськими – **п'яна і грізна*** (С. Жадан) – причиновий відтінок значення;

- 5) бути однолексемним чи поширюватися залежними компонентами

(відокремлений зворот), іноді – ускладнюватися порівняльними зворотами, формувати сурядні ряди тощо: *Курила бельгійський тютюн, міцніший, ніж зазвичай* (С. Жадан); *Любила сухе вино, пила у фаст-фудах чай – індійський, мов океан, чорний, як власна білизна* (С. Жадан); *Зима іде, надрична, як поетика, в снігах і без – однаково мінорна* (Дзвінка Торохтушко).

У своїй роботі, аналізуючи речення із відокремленими ад’єктивними конструкціями, пріоритетним обрали семантико-синтаксичний підхід, за якого дослідники потрактовують відокремлені конструкції з урахуванням семантичної поліпропозитивності ускладненого речення (І. Вихованець [6], К. Городенська [70], Н. Гуйванюк [92], Л. Кадомцева [32], Г. Тесліцька [63], та ін.). У наукових працях доведено здатність прикметників, дієприкметників, дієприслівників та іменників бути потенційними „другорядними присудками” (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [56] та ін.), „напівприсудками” (М. Каранська [33]), „подвійними присудками” (І. Вихованець [8]), „вторинними предикатами” (О. Кульбабська [38]), „вторинними предикатними синтаксемами” (А. Загнітко [110], М. Мірченко [48], О. Межов [47]).

Попри велику кількість термінів, увага фокусується на одному чиннику – здатності відокремлених конструкцій „нарощувати глибину речення, створюючи перспективу його розгортання” [41, с. 109], доповнювати речення додатковим значенням причини, допусту, мети, умови, часу дії, надавати простому ускладненому реченню певного стилістичного (функційного) забарвлення. Наприклад: *Лежала на теплому спальнику – оголена, мов драти, тиха, наче вода, сонна, ніби артерія* (С. Жадан); *За спинами кам’яниць, кільцевими дорогами і лісками починається інший світ, не такий яскравий, та все ж* (Дзвінка Торохтушко) тощо.

У змістовому плані відокремлення є способом перетворення розгорнутого повідомлення в напівзгорнуте для вираження додаткового повідомлення, доповнення предикації у фразі. У формальному аспекті

відокремлення передбачає порушення „зв’язного” синтаксису, що передусім оприявлено інтонацією (паузами, зміною тону й темпу).

Отже, слова в українській мові потенційно можуть перетворюватися в предикативний член, а службові частини мови, інтонація, відокремлення, порядок слів є засобами увиразнення семантики імовірних предикатів [42, с. 11; 46, с. 218; 51, с. 65], спільно моделюючи згорнуту пропозицію. Це дає нам можливість досліджувати відокремлені компоненти не як процес виокремлення другорядних членів у відокремлену позицію, а як **уведення певного компонента** до базового речення з відмінним від традиційних другорядних членів функційним потенціалом. Уважаємо, що **в і д о к р е м л е н н я** – це **не відмежування чи ізоляція** компонента від головного речення (див.: [50, с. 183; 74, с. 192]), а **спосіб установалення** з ним специфічного (напівпредикативного) **зв’язку**. Актуалізаційна функція відокремленої конструкції може бути схарактеризована лише у процесі аналізу структурних і змістових зв’язків між компонентами простого ускладненого речення.

1.3 Формально-синтаксична категорія напівпредикативності ускладненого простого речення із відокремленим ад’єктивним компонентом

Питання виокремлення синтаксичних категорій та визначення їхньої суті належить до найскладніших, досі не розв’язаних питань синтаксичної теорії. Це зумовлено тим, що синтаксичним категоріям властива абстрактність, вони виражають сутність різних аспектів синтаксичних одиниць та перебувають у взаємодії та взаємопроникненні [2, с. 126].

У цьому аспекті особливу увагу привертає одна з недостатньо досліджених категорій простого неелементарного речення – **напівпредикативність** (вторинна, додаткова, потенційна або побічна предикативність [40, с. 19]), яку в синтаксичній теорії визначають:

1) з огляду на вчення про відокремлені другорядні члени речення (додатки, означення, прикладки та обставини), у межах якого напівпредикативні відношення потрактовано як проміжні між атрибутивними/обставинними та предикативними: *Так легкі голуби, на вулицях кинуті, відчують смак їжі за мить до годівлі* (С. Жадан); *Птахи в кожному опалім листку вбачають, зчорнілі від часу, артерії й нерви* (Дзвінка Торохтушко) (І. Вихованець [5, с. 128], Л. Кадомцева [32, с. 124–125], І. Кучеренко [43, с. 123] та ін.);

2) у зв'язку з формально-синтаксичними ознаками напівпредикативного зв'язку та суттю напівпредикативних семантико-синтаксичних відношень (А. Загнітко [30, с. 217–219], І. Слинько [56, с. 326]);

3) з урахуванням особливостей пунктуації, порядку слів, інтонації, додаткового смислового навантаження чи експресивності (М. Фенко [70]), коли категорію напівпредикативності визначаємо через співвідношення з поняттям актуалізації (лат. *actualis* – сучасний, дійсний), тобто „семантико-синтаксичним наголошенням вільного і фразеологічно зв'язаного слова, порушенням узвичаєних синтаксично-семантичних зв'язків у словосполученнях, реченнях, змістовим виокремленням слова завдяки асоціативним його зв'язкам з іншими поняттями” [45, с. 67].

У кожному комунікативному акті мовець, прагнучи реалізувати авторську інтенцію, актуалізує висловлення в дискурсі, моделюючи його таким чином, щоб адресат сприймав його як умовний знак комунікативно значущих частин [47 66; 67 та ін.].

Отже, узагальнюючи наукові погляди на специфіку напівпредикативності, можна констатувати, що окреслена категорія є:

1) визначальною характеристикою комунікативно окресленого типу простого ускладненого речення з відокремленими конструкціями;

2) синтаксичним значенням, що має спільні риси з предикативним, але не утворює самостійної синтаксичної одиниці;

3) виразним засобом актуалізації комунікативно значимої інформації, додаткового повідомлення.

Проблема визначення категорії напівпредикативності зумовлена наявністю різних виявів цієї категорії, її синтаксичною неоднорідністю. Репрезентантами напівпредикативності є відокремлені звороти, що їх виформовують дієприслівники, дієприкметники, прикметники [4, с. 149], іменники [48, с. 70]. Наприклад: *Тут, забувши про маму з татом, називаються гордим птахом* (Т. Власова); *Виснажені надвечір'я, розламані ранки, приголосні твого шепоту, **настояні на алкоголі*** (С. Жадан); *Шукає, як бабця старенька корівку – **єдину надію*** (Б. Томенчук).

Напівпредикативні звороти співвідносні з підрядними частинами складнопідрядного речення, про що свідчать тотожні семантико-синтаксичні функції цих конструкцій – обставинні (часові, причинові, цільові, умовні, допустові) та характеристичні [65, с. 223–258]. У сучасному мовознавстві відсутній єдиний погляд на лінгвальний статус простого речення із напівпредикативними компонентами.

У роботі витлумачуємо прості речення з напівпредикативними компонентами як асиметричні побудови, оскільки у формально-синтаксичному аспекті вони є монопредикативними реченнями, а в семантико-синтаксичному – ускладненими (неелементарними). На відміну від предикативності напівпредикативність не має чітких морфологічних показників, увиразнюється морфолого-синтаксичними ознаками. Відокремлений компонент у структурі ускладненого речення – це тільки його частина, поєднана з основним реченням у формальному та семантичному планах, завдяки чому просте ускладнене речення стає окремою синтаксичною й комунікативною одиницею.

Отож **напівпредикативність** – це синтаксична категорія простого (монопредикативного) ускладненого речення, що має формальні ознаки, зокрема оформлення за визначеною граматичною схемою, центральну позицію в якій посідають прикметник, дієприкметник, дієприслівник чи

іменник; інтонацію відокремлення; синтаксичну автономність і розчленованість.

Висновки до розділу 1

Семантико-граматичні характеристики ад'єктивних форм дають змогу зарахувати їх до одного з основних класів граматичної структури української мови, проте їхній лінгвальний статус досі залишається дискусійним. У магістерському дослідженні взято за основу новітню граматичну теорію І. Вихованця, який визначив прикметник як самостійну, але периферійну частину мови.

Особливість синтаксичного функціонування ад'єктивних компонентів зумовила уналежнення до цього класу слів *власне-прикметники*, що посідають типову формально-синтаксичну позицію означального приіменникового поширювача, узгодженого з головним словом у роді, числі й відмінку, та мають чітку атрибутивну семантику, а також *транспоновані з інших частин мови* прикметники, зокрема дієприкметники як віддієслівні прикметники.

У різних умовах функціонування „прихована предикативність” ад'єктива може ставати **напівпредикативністю**, що є: 1) релевантною характеристикою різновиду простого ускладненого речення з відокремленими зворотами; 2) синтаксичним значенням, що має часткову подібність з предикативним, не утворюючи при цьому самостійної синтаксичної одиниці; 3) виразним засобом актуалізації комунікативно значимої інформації, додаткового повідомлення відповідно до інтенцій мовця.

Основними чинниками формування напівпредикативності в реченні є: 1) ономасіологічна властивість ад'єктивів як ознакових слів із синтаксично зумовленими граматичними категоріями роду, числа й відмінка; закріпленість за приіменниковою формально-синтаксичною позицією;

здатність прогнозувати максимальну кількість валентно зумовлених компонентів; 2) подібність предикатно-атрибутивних і предикатно-адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, виформованих відокремленою конструкцією, до відношень між компонентами складного речення; 3) актуалізація (відокремленість) та вільна комунікативна позиція у висловленні, тобто можливість входити до складу комплексної теми або реми; 4) функційний потенціал – нарощувати глибину речення, створювати перспективу його семантичних трансформацій для увиразнення інформації; 5) збагачення речення додатковим логіко-синтаксичним значенням умови, причини, мети, часу, допусту, способу дії тощо; наповнення простого ускладненого речення експресивно-стилістичним забарвленням.

Семантико-синтаксична організація простого ускладненого речення передбачає виконання ад'єктивами атрибутивних функцій, які, окрім характеристики суб'єкта або об'єкта з атрибутивно-предикатного боку, маркують додаткову ситуацію та згорнуту пропозицію. При цьому відокремлені прикметники й дієприкметники за певного контекстуального оточення слугують засобами вираження адвербіальної семантики: часу, умови, допусту, причини, характеристики чи порівняння.

Ад'єктивна відокремлена конструкція в ускладненому реченні є його частиною, поєднаною з базовим реченням формальним, семантичним, модальним планом, наявність такого зв'язку моделює просте ускладнене речення як окрему самодостатню синтаксичну та комунікативну одиницю.

РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ АД'ЕКТИВНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ, В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Структурно-семантична типологія відокремлених ад'єктивних компонентів у простому ускладненому реченні

Ускладнення простого речення ад'єктивними компонентами передбачає розширення його структури на основі підрядного зв'язку, оскільки відокремлений компонент граматично й семантично підпорядковується певним членам базового речення.

Структурно-семантична типологія відокремлених ад'єктивних одиниць виформувана з урахуванням:

- кількісної репрезентації відокремленого компонента;
- приналежності ад'єктива до певної лексико-граматичної групи;
- типу семантико-синтаксичних співвідношень відокремленого компонента із базовим реченням.
- місця відокремленого звороту відносно означуваного слова в реченні;
- валентних особливостей ад'єктива у напівпредикативній конструкції.

За кількісним принципом відокремлені ад'єктивні конструкції поділяємо на три підгрупи:

а) одноклексемні компоненти, напр.: *Раптом серце її, золоте й шалене, буде битись тепер для когось чужого* (С. Жадан); *Запалить місяць над костелом, холодний, але з ним тепліш.* (Дзвінка Торохтушко);

б) кількаслівні компоненти, наприклад, з одним залежним словом: *І наше безсоння розлітається цими містами, скріплене вірою і тривогою, мов печатками.* (Т. Власова); із двома залежними словами: *Я келих підніму за тих невчutih, колись благословених на любов* (Б. Томенчук); *Ці колії, виструнчені потім у безупинні течії* (Т. Власова); із трьома залежними словами: *Місяць, схожий на запалений Богом ліхтар, дивиться з неба*

(О. Криштопа); із чотирма залежними словами: *Радість, вже зовсім витіснена з душі болісними тривогами у безсонні ночі, ворухнеться в грудях* (Т. Квітень);

в) ускладнені певними конструкціями, зокрема:

– однорідними відокремленими ад'єктивними конструкціями, напр.: *Десь недолюблена, навіть незбагнена, свічка у чорнім квадраті вікна.* (Б. Томенчук);

– порівняльними зворотами, напр.: *В маленькому місті осінь, глибока, немов криниця* (Дзвінка Торохтушко); *Сніг пішов, уривчастий, ніби наші розмови зараз* (Т. Власова);

– інфінітивними зворотами з семантикою конкретизації, напр.: *В моїй душі все плаче азійт, не визнаний в мені за законом батьків: гордувати чужинцями* (О. Криштопа);

– вставним компонентом, напр.: *Весела, кажуть, та смілива, прийшла до нього Васирина* (Т. Квітень).

Особливість поділу ад'єктивів на лексико-граматичні групи зумовлена семантико-синтаксичною характеристикою прикметників і дієприкметників (віддієслівних прикметників).

З урахуванням цього критерію всі ад'єктиви можна поділити на дві групи:

1) *власне-прикметники*, що мають чітку атрибутивну семантику та посідають типову формально-синтаксичну позицію означального поширювача, узгодженого в роді, числі й відмінку із головним словом,

2) *транспоновані з інших частин мови прикметники* (серед них і дієприкметники як віддієслівні прикметники), якщо вони мають іншу формально-синтаксичну позицію.

Синтагматична сутність прикметникової семантики (здатність приєднувати залежні компоненти) дає змогу поділити всі ад'єктивні контрукції на два типи, зокрема ті, що мають: 1) приіменникову формально-синтаксичну позицію; 2) придієслівну формально-синтаксичну позицію.

Структури першого різновиду устанавлюють семантичний та граматичний (у роді, числі й відмінку) зв'язок із опорним іменником, що уможлиблює їх класифікацію як означальний компонент в простому ускладненому реченні, на зразок: *Повтихали світи вечорові, **гріхами спустошені*** (Б. Томенчук).

Синтаксична функція опорного іменника не релевантна, оскільки він може посідати позицію:

1) підмета: *Такі **сотворені з пільми**, помилка Господа святого, ви вже не станете людьми*, (Б. Томенчук);

2) об'єктного поширювача (прямого й непрямого): *Ніч вознесінь, а зорі – знаки пауз у шепоті, **призначенім мені*** (Б. Томенчук);

3) обставинного компонента: *В ніч, **несправжню і затісну**, тиха мов кроки, нерухома як сталактит, жінка боїться іти до сну* (Т. Власова);

4) відокремленої прикладки: *Обертаєш мене – живе розп'яття, **вогнем охоплене**, – у сонце* (Т. Квітець);

5) іншого відокремленого ад'єктивного компонента: *Намагаюсь відчувати хоча б іще раз той екстаз, **викликаний** не пристрасстю, а лиш страхом катастрофи, **пережитої** мною колись* (Г. Потопляк);

6) звертання: *Ми проминаєм, хлопці, **вже забуті, але іще живі, такі живі...*** (Б. Томенчук); *Веди мене, **мій звичний і убивчий**, мій чорний часе, – стримуй і веди* (С. Жадан).

У придієслівній формально-синтаксичній позиції ад'єктиви слугують виразниками синтаксичної транспозиції прикметника в дієслово внаслідок послаблення зв'язку із базовим предикатом та набуття ними більшої самостійності, ніж без відокремлення.

За спостереженням Л. Томусяк, „предикативне значення таких компонентів дещо послаблюється, відмежовуючись, вони виражають додаткову інформацію про предмет, а не супровідний „стан” дії, пор.: *Звикаєш бачити рідних мовчазними, розколотими*. [64, с. 12]. У таких висловленнях мовець інтенсифікує увагу на присудкові, надає йому більшої

сміслової значущості, тому слушною є думка автора про доцільність зарахування таких конструкцій до напівпредикативних компонентів, оскільки їхнє пунктуаційне відокремлення здебільшого зумовлене не граматичними, а комунікативними чинниками.

Акцентоване вживання атрибутивних форм у придієслівній формально-синтаксичній позиції залежить від семантики прикметників. Мовець переважно використовує ад'єктиви на позначення непостійного фізичного і психологічного стану суб'єкта, напр.: *І голуби – **сполохані й лякливі** – блакитні душі вмерлих тут бомжів* (С. Жадан).

У низці наукових розвідок виокремлено два типи конструкцій за характером зв'язку відокремленого компонента із базовим реченням [74, с. 22]:

1) *вільним зв'язком із базовим реченням* поєднуються ад'єктивні компоненти, що стосуються другорядного члена речення, напр.: *Я не забуду жодної дитини, **пораненої чи вбитої*** (Т. Власова);

2) *зв'язані конструкції* – синтаксичні моделі, що мають семантичний і граматичний зв'язок із предикатом (присудком) та суб'єктом (підметом) основного речення, напр.: *Я іду по життю, **самітна, недоступна, зухвала*** (О. Криштопа); *Похилий Будда забирався в дзвіниці, дивився на степ і молився на сонце – **великий і грішний, чистий і нищий*** (С. Жадан).

Типологія семантико-синтаксичних співвідношень відокремленого звороту із базовим реченням оснований на тотожних або суміжних зв'язках між компонентами складних речень [5, с. 126; 17, с. 133; 24, с. 84; 34, с. 24 та ін.]. У цьому аспекті відокремлені конструкції, виражені прикметниками й дієприкметниками, є мінімальними функційними синтаксичними одиницями, що репрезентують синтаксеми невалентного характеру, утворені шляхом різноманітних перетворень семантично елементарних речень для вираження додаткових **предикатно-атрибутивних** (означальних) і **предикатно-адвербіальних** (обставинних) семантико-синтаксичних відношень.

Наявність у реченні, ускладненому відокремленим компонентом, повідомлень про дві і більше події дійсності прогнозують синтаксичні можливості та семантика предикатів: *базового* – в основній частині вихідного елементарного речення та *модифікованого*, що його оприявнюють атрибутивна чи адвербіальна синтаксема у відокремленій конструкції, напр.: *А всюди трави, юні і руді* (Г. Потопляк) // *А всюди трави + (ЯКІ) юні і руді; Хай прихопить приреченість зустрічей, коротких як лютий* (Т. Власова) // *Хай прихопить приреченість зустрічей + (БО) вони короткі як лютий*. При цьому ад'єктивному компоненту відокремленої конструкції властива суб'єктна валентність вихідного предиката: лівобічну субстанційну позицію може посідати як базовий суб'єкт (підмет) (у 1-ому прикладі – *трави*), так і вторинний (додаток) (у 2-ому прикладі – *зустрічі*).

Предикатно-атрибутивні відокремлені конструкції, виражені прикметниками й дієприкметниками, є виразниками належності ознаки певній субстанції, оприявнюють її відносно-якісні чи кількісні характеристики. Вони співвідносяться за семантикою з різнотипними предикатами елементарного речення, зокрема:

1) предикатами якості, пор.: *Падають ябка, такі молоді, кров'ю від них червоніє трава...* (Б. Томенчук) → *Ябка є такі молоді Падають ябка, що такі молоді*;

2) предикатами дії, пор.: *Щастя і дивовижа сповнили ніч* → *Ніч триває, сповнена щастя і дивовижі* (Т. Власова);

3) предикатами процесу, пор.: *Під сонцем розквітали сади* → *А дець ще шуміли сади, розквітлі під тим сонцем* (Т. Квітень);

4) предикатами стану, пор.: *Гуляє світом осінь шоколадна, така спокійна, на всі боки ладна* (Г. Потопляк).

У цьому аспекті варто відзначити, що 1) максимально атрибутивно-конкретизувальні відношення виражають конструкції, сформовані якісними прикметниками при іменнику із семантикою предметності (1-й приклад – *...ябка – такі молоді*); 2) у випадку поєднання ад'єктивів з абстрактними

іменниками (4-й приклад – *...осінь, така спокійна...*) вони набувають переносного значення і характеризують не лише абстрактні поняття, а й емоції чи стан особи, про яку мова йде в реченні; 3) характеризувальну функцію дієприкметника оприявлено тим, що ознака об'єкта сприймається як його індивідуальна властивість у стосунку до дії (у 3-ому прикладі – *...сади, розквітлі під цим сонцем*).

Предикатно-адвербіальні відокремлені конструкції, виражені ад'єктивами, слугують виразниками зв'язку між подіями, ситуаціями, явищами і мають значення:

1. Темпоральності (на фоні дійової ознаки базового предиката), зокрема із семантикою: а) одночасності подій, явищ, напр.: *Посходились дощі, надокучливі і старомодні* (Б. Томенчук); *За гарячою кавою і розмовами, досі приємними, проводять тут вечір люди* (Т. Власова). б) різночасності, напр.: *Комбати, рядові і комбатанти, і нині суцї, й витлілі давно... Що крок, то кров, Вони ідуть...* (Б. Томенчук).

2. Прямої зумовленості:

2.1. Причиново-наслідкове, або мотивації: напр.: *Їм [снам], осіннім, буває на серці, під ніч особливо, всіляко.* (Дзвінка Торохтушко) // *Їм буває на серці, під ніч особливо, всіляко, (БО) вони осінні; Моя Вітчизна стогне, розіп'ята, поміж прищесь на Синовім хресті...* (Б. Томенчук) // *Моя Вітчизна стогне поміж прищесь на Синовім хресті, (ОСКІЛЬКИ) вона розіп'ята.* Отже, характерними для причинових ад'єктивних синтаксем є: 1) кореляція із підрядними каузальними частинами складнопідрядного речення; 2) сумісність темпорального значення вихідного предиката (дії, стану, процесу, якості) та причини.

2.2. Умови, за якої відбуваються чи потенційно можливі певні явища, події, тривання відповідної ознаки або стану. „Адвербіальне ускладнення атрибутивної семантики прикметника відбувається тоді, коли він, окрім значення ознаки предмета за дією, набуває прислівникової семантики умови. Такі прикметники мають двояку природу й чітко виражений обставинний

відтінок (до них, окрім питання *який?*, можна поставити питання *за якої умови?*)” [18, с. 302–303], напр.: *На пні, сухому й трухлявому, й опеньки не ростуть* (О. Криштопа) // *Опеньки не ростуть на пні, (ЯКЩО) він сухий і трухлявий*. Семантику умови дієприкметники реалізують лише в певному контекстуальному оточенні. „Включаючись у структуру речення внаслідок семантичного зв’язку із дієсловом-присудком, дієприкметник і утворюваний ним зворот, окрім атрибутивної функції, що виявляється у присубстантивному розміщенні, виражає й адвербіальне значення, чим характеризує речення як поліпредикативну структуру” [36, с. 155]. Наприклад: *Солодкий плід, достиглий на осонні, сам впаде* (Г. Потопляк) // *Плід сам впаде, (ЯКЩО, КОЛИ) достигне на осонні*.

2.3. Допусту, якщо в складі основного речення є вказівка на реальну модальність і характер явища, що суперечить оприявленому у відокремленій конструкції наслідкові, напр.: *Копай, заспокоюй їх душі, такі непокірні*. (Т. Власова) // *Копай, заспокоюй їх душі, (ХОЧА) вони такі непокірні; Фоном вмикає новини, здебільшого нецікаві* (Т. Власова) // *Фоном вмикає новини, (НЕЗВАЖАЮЧИ НА ТЕ ЩО) вони здебільшого нецікаві*. За нашими спостереженнями, центральними словами згорнутих конструкцій найчастіше стають вихідні предикати дії, стану, процесу, якості із додатковою допустовою семантикою.

3. Характеризувальне значення мають атрибутивні синтаксеми, сформовані прикметником чи дієприкметником, що за певних комунікативних умов можуть відокремлюватися, втрачаючи власне-предикативне значення та набуваючи ознак напівпредикативності. Такі відокремлені компоненти маркують фізіологічні, фізичні чи психологічні ознаки й властивості, виявлені у процесі дії суб’єкта-істоти або персоніфікованого суб’єкта, як-от: *Як пальці, складені у дзуськи, стежки, котрими ми ідем* (Б. Томенчук) → *Як пальці, (ЯКІ) складені у дзуськи, стежки; Чи ж явити світу буде правильно Тебе таку, оголенно голу, неприкриту, юну, ніжну і однак нагу, хоч і сильну – навчену ховатись?*

(Т. Квітень) → *Чи ж явити світу буде правильно Тебе таку + Ти (є) оголено гола + Ти (є) неприкрита + Ти (є) юна + Ти (є) ніжна і однак нага + Ти (є) хоч і сильна – навчена ховатись.*

4. Порівняльно-атрибутивне, якщо вони є виразниками більшої чи меншої міри вияву зіставляюваної ознаки між однотипними чи різнорідними об'єктами, напр.: *Хтось, мудріший від нас, трактуватиме енний завіт* (Б. Томенчук). За слушним зауваженням О. Кульбабської, відокремлені конструкції „є менш уживаними для маркування авторизації, оскільки їхня ознака вже є результатом сприйняття чи оцінки, не містить формально вираженої вказівки на суб'єкта авторизатора, натомість репрезентована ознака властива мовцеві, який сприймає зором зовнішній вигляд людини, особливості предмета тощо” [38, с. 332].

Місце НАК відносно означуваного слова. Стилiстично нейтральним є вживання відокремленого звороту після означуваного слова, оскільки таке розміщення відповідає традиційному розміщенню членів речення при прямому порядку слів: „група підмета – група присудка”, напр.: *І десь свіча краплистая / для матері виблискує* (Т. Квітень), а за умови трансформації простого елементарного речення – у відокремлену конструкцію, наприклад: *А нам вхопити перепало опалу зірку з-під коліс, гарячу, ніби картоплина з іще серпневого вогню* (Б. Томенчук). Постпозитивний означальний компонент передбачає „включення у сукупний зміст думки якісно нового елемента, що сприяє динамічному розгортанню речення і реалізації його мовностилістичних варіантів” [25, с. 76], напр.: *Нехай ця земля, смоляна і осіння, наповнить теплом ніч твою чорну* (С. Жадан).

Препозитивне розташування відокремленого ад'єктивного звороту є „граматичним виразником зв'язку первинної та вторинної предикацій, посилює, конкретизує, а то й уточнює, об'єкт атрибуції, ускладнює речення, збільшуючи кількісно сукупний зміст думки” [25, с. 76]. Така позиція для напівпредикативного комплексу є інверсивною, наприклад: *Красива у своїй силі, сильна у своїй красі – танцюй, моя люба, покажи їм усім.* (Т. Власова).

Своєрідним показником зв'язку головного і згорнутого компонента ускладненому реченні є дистантне розташування ад'єктивного звороту відносно означуваного слова. Конструкції на зразок *Місто зимове схоже на справжню біду мою – **тихе, слизьке, одночасно віддане і закляте*** (Т. Власова); *Сніг цього міста **нестриманий і пихатий** – розколює щит мого дому на два щити* (Т. Власова) насичують текст виразним емоційно-експресивним забарвленням, слугують засобом наголошення нової інформації, увиразнення, пожвавлюють викладу та створюють розмовний стилістичний колорит.

З метою трансляції релевантних відомостей компактним способом, особливо в художньому стилі, письменники використовують послідовні однорідні ад'єктивні конструкцій, поєднані перелічувальною інтонацією чи сурядними сполучниками, напр.: *Відтак пішли хреститись москалята, **невинні з виду, майже що святі...*** (Б. Томенчук). Окрім того, вживання кількох відокремлених компонентів – чітка форма підрядного ступенювання, напр.: *Ми, **перелиті цим літом і випиті, і переписані двічі навзаєм, передозовані, переосмислені, знову готові цей світ називати, ми обростаєм листами як листям*** (С. Жадан); *Ми просто єдині, **присутні на пізньому святі словами в молитві, прошептаній ріками нам*** (Б. Томенчук); *Торкаються [діточки] до хвої смолянистої, що пахне лісом і нічним дощем, **сповиті духом Матері Пречистої, похрещені спрацьованим мечем, утомленим опісля бою лютого, пощербленим об шоломи без меж*** (Анатолій).

Валентні особливості адвербіальних і атрибутивних синтаксем (здатність приєднувати залежні субстанційні компоненти) як сконденсованих трансформ елементарного простого речення повністю чи частково зберігаються, незважаючи на зміну їхнього рангу, тобто переміщення з присудкової (центральної) позиції в периферійну позицію напівпредикативних компонентів [16, с. 30; 44, с. 66].

Беручи до уваги специфіку категорії напівпредикативності, що її потрактовано як несаможиттєву, можна виокремити два типи синтаксичних зв'язків: перший рівень членування – між елементарним реченням і ад'єктивною конструкцією; другий рівень – між головним ад'єктивним компонентом відокремленого звороту та валентно- й невалентно зумовленими складниками конструкції.

Аналіз фактичного матеріалу дав змогу випрацювати наступну типологію ад'єктивів як центральних компонентів відокремленого звороту.

1. Ад'єктиви із валентно прогнозованими компонентами:

1.1) одновалентні, що встановлюють семантичні й граматичні зв'язки з суб'єктом головного речення (S_1) чи вторинним суб'єктом (S_2), напр.: *У них сховалась татова душа, така ж легка, тендітна і весняна* (Г. Потопляк) // *Душа^{S1} сховалась^{P1} + Душа^{S1} (ε) легка, тендітна і весняна^{P2}*; *Ліс стоїть загатою – міцною, надійною та високою* (С. Жадан) // *Ліс^{S1} стоїть^{P1} + Загата^{S2} (ε) міцна, надійна, висока^{P2}*;

1.2) двовалентні, валентність яких передбачає приєднання двох субстанційних синтаксем, напр., суб'єктної (S_2) та об'єктної (O): *Воскрес той світ, розбитий вами* // *Воскрес^{P1} світ^{S1} + Ви^{S2} розбили^{P2} світ^O*;

1.3) тривалентні, коли лівобічну позицію вторинної предикатної синтаксеми посідає суб'єкт (S_2), а в правобічну – об'єкт (O) й інструменталь (I): *Шиті чорно-червоною ниткою, ми тримаємо стрій і покрій*. (Б. Томенчук) // *Тримаємо^{P1} ми^{S1} стрій і покрій + Хтось^{S2} шив^{P2} нас^O ниткою^I*;

1.4) чотиривалентні, напр.: *Помітила квіти, зоставлені мені тобою на столі* // *Я^{S1} помітила^{P1} квіти^{O1} + Ти^{S2} зоставив^{P2} мені^A квіти^O на столі^{Loc}*.

2. Ад'єктиви із валентно незумовленими компонентами. О. Безпояско зауважує, що такі конструкції ускладнюються обставинними відтінками значення (часу, умови, причини, мети, характеристика тощо) в разі відокремлення [2, с. 34–35], напр.: *Листки летять шафранові додому, в*

колиску, потемнілу від полину (Анатолій), *А далі – листя, між сторінок прозоро чисте, найцікавіше між рядків* (О. Криштопа); *Обличчя, трохи загоріле, так і пашило рум'янцем* (Т. Квітець);

3. Ад'єктиви із комбінованою сполучуваністю, що приєднують валентно прогнозовані та не зумовлені валентністю компоненти, напр.: *Утікає душа, розпанахана чимсь гострим до краю до самого* (Т. Квітець); *І хлопець, зворушливо юний, сказав із дорослим смутком* (Г. Потопляк); *Підсвічники, воском наповнені вщерть, похмуро стоять при соборі* (Б. Томенчук).

Морфологічними засобами вираження валентно прогнозованих та незумовлених валентністю синтаксем можуть бути відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, прислівники чи інфінітиви.

Отже, ад'єктивні компоненти, виформовуючи відокремлений зворот, завжди мають здатність приєднувати суб'єктну синтаксему, проте в межах напівпредикативної конструкції вони розширюють свою валентну спроможність. Реалізація двох і більше іменникових синтаксем засвідчує глибше входження відповідного ад'єктивного компонента до сфери дієслова. Поетичне мовлення багате на поширені відокремлені ад'єктивні конструкції, оскільки вони сприяють метафоричності, образності мовлення, дають письменнику змогу найповніше представити інформацію про дійсність.

2.2. Семантико-синтаксичний потенціал ад'єктивних синтаксем як компонентів структури простого неелементарного речення

В українському мовознавстві поняття семантичної структури речення витлумачують як „інваріант, спільну основу об'єднання низки формально неоднотипних, але однотипних за змістом конструкцій”, що „відображають однотипні реальні ситуації” [11, с. 44; 26, с. 216].

Семантико-синтаксична структура речення охоплює логіко-поняттєві категорії, співвіднесені з позамовною дійсністю, та семантику граматичної форми, втілену у зміст речення. Денотатом слова є предмет чи ознака, а денотатом речення виступає **ситуація**. Єдиного визначення цієї категорії

немає в сучасному мовознавстві: термін „ситуація” співвідноситься або із сферою дійсності як із позамовним відповідником речення [50, с. 258], або із мовою, семантикою речення [56, с. 134].

За твердженням О. Кульбабської, просте речення, ускладнене відокремленими конструкціями, репрезентує „макроситуацію, один складник якої розгорнутий у суб’єктно-предикатну структуру (основна ситуація, просте речення), а інші, побічні ситуації, через згортання вихідних структур (відокремлений компонент)” [40, с. 96].

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що між елементарними ситуаціями основного складу простого речення та відокремленого ад’єктивного звороту виникають різноманітні семантико-синтаксичні відношення, зокрема:

1. Макроситуація тривалості подій, їхнього розгортання у часі, напр.: *І тулив до грудей кошенятко, **тоді ще сліпе*** (Б. Томенчук); *Тут роси впали на тугий покis, **не висохлий, а ще такий зелений*** (Т. Квітець); *Якби не шаблюка, гадав би – Христос, **ні раз не воскреслий, сто раз розіп’ятий...*** (Б. Томенчук);

2. Макроситуація каузованої дії, процесу, стану (причина → наслідок), напр.: *А врожаї, **заховані в коморах**, у дні зимові нагодують рід* (Т. Квітець); ***Такі, сотворені з пiтьми**, помилка Господа святого, ви вже не станете людьми* (Б. Томенчук); *Відрізайте вітрила, **зіпсовані на кораблях*** (Анатолій);

3. Макроситуація допустової зумовленості дії, процесу, стану, напр.: *І душу, **пером розпанахану**, загоїти б хоч впововину* (Т. Квітець); *А павіани і вовки, знесилені від гри у сніжки, зривали лапами зірки та роздавали за бажанням* (Анатолій);

4. Макроситуація цілеспрямованості дії (мета → наслідок), напр.: *Як бігла я, **готова світ спалити за ті страшні, небачені слова!*** (Г. Потопляк);

5. Макроситуація результативності дії (наслідок), напр.: *Я бачила жінку ту з Богом, **напоєну веснами*** (О. Криштопа); *До відмерзлих окопів та*

смердючих стволів автоматів додалось шепотіння дерев, розкуйовджених вітром (Анатолій);

6. Макроситуація асоціативних відношень між об'єктами дійсності, напр.: *І поблимує місяць, схожий на запалений Богом ліхтар* (О. Криштопа); *Світ, подібний на пісню дзвінку, розвидняється й мліє* (Б. Томенчук); *Плине по ньому корабликом хата, чимось подібна до нашого дому* (Б. Томенчук);

7. Макроситуація якісної характеристики об'єкта чи суб'єкта, напр.: *Пророки оплакують місто, наповнене мужністю* (С. Жадан); *В нас перший вітер, сповнений жалю* (Г. Потопляк); *А серце – не калюжа, розбризкана кругом байдужістю коліс* (О. Криштопа); *Де сонячні стрічки, заплетені в коси степів, блакитні серпанки, надихані заспанним Богом?* (Анатолій).

Отже, у простому ускладненому реченні поєднуються дві і більше ситуації дійсності, з яких основну виражає предикативна одиниця (просте речення), а вторинну – відокремлений ад'єктивний компонент, що імпліцитно виражає ситуацію і встановлює відношення між кількома подіями. Просте неелементарне речення виражає щонайменше дві ситуації дійсності, з яких побічну передає відокремлений компонент з атрибутивною семантикою відносно однієї із субстанційних синтаксем основного речення, напр.: *А ще тебе тягне донизу твій бронік важкий і туга, замішана з глейким суглинком вологим.* (Анатолій). В означеному реченні слово *туга* є суб'єктом обох речень. Повідомлений у другій ситуації факт (*туга* (є) *замішана з глейким суглинком вологим*) слугує атрибутом базового суб'єкта.

Відокремлені ад'єктивні звороти семантично взаємодіють із базовими предикатами (присудками в основному реченні) на означення:

– конкретної фізичної дії, напр.: *Від нашого духу зосталося шмаття і тільки, задимлені гаром, засмолені смородом вільхи, обмиті солоними росами, кров'ю густою* (Анатолій);

– локативної дії, напр.: *Поштові багажі лежатимуть в станційних залах, криваві й гострі, як ножі, як перець, як смола на шпалах.*

(С. Жадан); *Драconi злітають за обрій у помсту, заповнені гнівом по вінця, ущерть* (Анатолій); *Про що її прості жіночі сні, залишені в замріяній колисці?* (О. Криштопа);

– інтелектуальної діяльності, напр.: *Забитий і приголомшений, не знаєш, куди повернутися* (Т. Квітець);

– зорового сприйняття, напр.: *Та того ми не помічали, осліплені любов'ю* (Н. Фурса);

– стану, напр.: *Моя душа, така стара, як світ, як всесвіт древня, зрита метеорами, втомилась жити сотні тисяч літ* (Т. Квітець);

– емоційно-психологічного процесу, напр.: *Жадаєш ти, замріяно щаслива, утримати цю невловиму мить із боязких колючих поцілунків* (Анатолій);

– процесу у природі, напр.: *Світив* нам з неба місяць, *страхитливо великий* (Б. Томенчук); *Щороку квітуть* квіти, *посаджені тоді* (Т. Власова);

– квалітативної ознаки, напр.: *Все довшає* список *крайнощів – можливих, та ще не зроблених* (О. Криштопа); *Там площі червоні від крові, пролитой звіку* (Анатолій).

Як справедливо зауважує Р. Христіанінова, „семантична структура поліпропозитивного речення відбиває стосунки між взаємопов'язаними ситуаціями об'єктивної дійсності” [71, с. 169]. За семантичними особливостями відокремлених ад'єктивних зворотів у структурі простого речення їх поділяють на поширювальні та обмежувальні.

Поширювальні відокремлені ад'єктивні компоненти у структурі речення є факультативними, якщо виконують власне означальну функцію при опорному іменнику, напр.:

Обмежувальні ад'єктивні компоненти доповнюють значення опорного іменника, уточнюють його відповідно до інтенцій мовця, тому є обов'язковим елементом у структурі речення. У таких реченнях для формування семантичної повноти та вичерпності необхідне усвідомлення вторинної ознаки, вираженої відокремленим зворотом, як інформаційно

необхідного компонента, напр.: *Не все те, вимріяне нами, здійсниться зразу чи потім* (Т. Квітець).

За семантичним потенціалом у структурі речення виокремлюємо такі типи відокремлених ад'єктивних зворотів:

1) виразники важливої ознаки предмета, істотної характеристики, на яких автор акцентує увагу в поетичному тексті. За ступенем значущості з-поміж них можна виділити:

– ад'єктивні компоненти, обов'язкові для розуміння інформаційного обсягу всього речення, встановлення семантико-синтаксичних відношень між основним реченням та відокремленим зворотом, напр.: *Руки у сина теж золоті – оце і є висота, єдина, котру чоловікові варто було осягати* (Дзвінка Торохтушко);

– ад'єктивні компоненти, що уточнюють або увиразнюють значення окремих лексем у реченні, напр.: *І снівся двір, порожній без людей* (Г. Потопляк); *А у лісах сопуть сталеві лосі, обстріляні, присталі, безголосі, але настирні, сповнені сили* (Анатолій);

2) відокремлені ад'єктивні звороти із нейтральною функцією, якщо вони визначають предмет, називаючи його сталу ознаку, напр.: *Герої в чийх ми, згорілих дощенту, поемах?* (Анатолій); *Імператорські дари, підбиті червоним, там лягали на столи* (Г. Потопляк);

3) відокремлені ад'єктивні звороти із додатковим повідомленням, якщо вони увиразнюють нові ознаки предмета чи явища, напр.: *Скоцюрблене небо – учора ж іще патріарше – оспіваним шнурком укотре покинемо й ми?* (Б. Томенчук).

Отже, відокремлені ад'єктивні звороти як синтаксичне явище необхідно розглядати в контексті, зокрема поетичному, оскільки їхній функційний потенціал в інформаційній будові тексту залежить від контактного / дистантного розміщення конструкції відносно означуваного слова, різноманітних морфологічних і синтаксичних чинників.

2.3. Функційно-стилістичні особливості відокремлених ад'єктивних компонентів у структурі простого речення

Функційно-стилістичний аспект явища відокремлення зумовлений його характеристикою як виразного стилістичного явища вербальної комунікації, що слугує засобом актуалізації комунікативно значущої інформації, посилення експресивності та виразності висловлення, мовної економії (Ф. Бацевич [1], С. Єрмоленко [27], Н. Мединська [46]). У цьому аспекті визначальною є спроможність відокремлених конструкцій „нарощувати глибину речення, створюючи перспективу його розгортання” [9, с. 82], збагачувати речення додатковим логіко-синтаксичним значенням причини, допусту, умови, мети, часу дії, надавати простому ускладненому реченню певного стилістичного (функційного) забарвлення. Наприклад: *Жінка, убрана немов на весілля, замість колиски колише труну* (Б. Томенчук) // *Жінка, незважаючи на те що убрана немов на весілля, замість колиски колише труну; Так легкі голуби, на вулицях кинуті, відчують смак їжі за мить до годівлі* (С. Жадан) // *Так легкі голуби відчують смак їжі за мить до годівлі, якщо вони на вулицях кинуті; Де книга та, що з неї всі слова? Що їй ти вірив, праведній і світлій* (Б. Томенчук) // *Де книга та, що з неї всі слова? Що їй ти вірив, бо вона праведна і світла; І тулив до грудей кошенятко, тоді ще сліпе...* (Б. Томенчук) // *І тулив до грудей кошенятко, коли воно було ще сліпе... І навіть пара з уст, донедавна німих, а тепер — роздертих невимовною втіхою, вилася попід холодний дах. А Йванові ноги, ще зранку здорові й прудкі, як в оленя шлюбної пори, по-зрадницьки нагло м'якли* (М. Матіос) тощо.

Функційний потенціал відокремлених ад'єктивних зворотів у поетичному тексті полягає у їхній здатності урізноманітнювати виражальні засоби мови, допомагати автору поетичного тексту стисло висловити свою думку та максимально повно описати предмет мовлення. Відокремлені ад'єктивні конструкції виконують чіткі стилістичні та семантико-прагматичні функції, зокрема: уточнюють та конкретизують інформацію про

предмет мовлення, надають реченню експресивного забарвлення з урахуванням комунікативних інтенцій мовця.

Прості речення з відокремленими ад'єктивними компонентами в сучасній українській мають свою специфіку, оскільки виражають різнотипні семантико-синтаксичні відношення між двома ситуаціями дійсності. Суб'єкт мовлення, зокрема в поетичному тексті, свідомо використовує речення з відокремленими зворотами для маркування додаткових предикатно-атрибутивних відношень, а явище відокремлення слугує різновидом вербальних засобів мовленнєвих актів, виконуючи комплекс завдань, основні з яких: 1) експліцитне виокремлення певних квантів інформації, на яких треба сфокусувати увагу адресата; 2) реалізація комунікативно-прагматичної ціленастанови суб'єкта; 3) стимулювання очікуваної реакції адресата тощо [24].

З метою реалізації першої функції використовуються **конструктивно-зумовлені відокремлені ад'єктивні конструкції**, завдяки яким відбувається чітке членування простого ускладненого речення на дві частини: у першій виражено основне повідомлення, у другій – додаткова інформація, пор.: *November – це мжичка, туман, імла, дерева, оголені до підкірки* (Дзвінка Торохтушко) // пор. *November – це мжичка, туман, імла, дерева, + (ЯКІ) оголені до підкірки; Так хочеться себе, пригубленої ним* (Б. Томенчук) // *Так хочеться себе + (БО) я пригублена ним*.

Взаємодія відокремлених компонентів із семантико-синтаксичною структурою речення слугує основним засобом членування думки. Ад'єктивний компонент речення, нашаровуючись на основний зміст повідомлення, нарощує глибину речення, створює перспективу його розгортання. Наявність таких синтаксичних побудов порушує „зв'язний” синтаксис, оскільки речення збагачується новими предикативними лініями, оприявнює ускладнення та конденсацію нової інформації.

Як зауважує М. Вінтонів, конструктивно-зумовлені ад'єктивні відокремлені звороти у препозиції до присудка виконують функцію, тотожну

означуваному слову, а рему виражають імпліцитно, тільки на другому рівні членування [13, с. 144], пор.: **Винесений в заголовок** P_2 , досвід (Т) *постане, мов риштування* (P_1) (С. Жадан) // *Досвід постане, мов риштування, бо він винесений в заголовок:*

$$\begin{array}{c} T - P_1 \\ \downarrow \\ P_2 \end{array}$$

Комунікативно-зумовлені відокремлені ад'єктивні конструкції є засобом вираження інтенцій автора, його прагненням виділити в окремий фрагмент важливі кванти інформації: в усному мовленні – для увиразнення прагматичної ціленастанови суб'єкта за допомогою інтонації, паузи, ритмічності, а в писемному мовленні – засобами пунктуації, зокрема комами (нормативний нейтральний знак) або тире (знак із більшою потенцією актуалізації). Такі відокремлені звороти займають зазвичай постпозицію, пор.: *Скопувати щороку землю – важку, неживу* (С. Жадан) та *Скопувати щороку землю, важку, неживу; Більшу частину свого життя я вчився вбивати, а тепер вчуся оберігати її дихання – плавне, розмірене* (С. Жадан) та *Більшу частину свого життя я вчився вбивати, а тепер вчуся оберігати її дихання, плавне, розмірене.*

Обидва вищезазначені типи відокремлених зворотів з ад'єктивами увиразнюють, на слухну думку В. Шинкарука, змістову організацію речення забезпечують моделювання в ньому інформації, часто суб'єктивної, а в комунікативному аспекті – сприяють ієрархізації інформації, яка залежить від обізнаності комунікантів та мети, що її ставить перед собою автор поетичного тексту, а отже, є чітко суб'єктивною внаслідок своєї залежності від мети спілкування [73, с. 23].

У кожному висловленні прикметник виконує функції денотативної та кваліфікативної оцінки, напр.: *Зустрілася любов. Велика? Вірна? Мила...* (Г. Потопляк). Бінарність функції ад'єктива зумовлена його специфікою – здатністю вказувати на ознаку, якість предмета чи події та спроможністю виражати прагматичну оцінку, напр.: *Уздовж доріг – тривалих, золотих –*

ходою обережною мисливця веде за тих, хто здався і спинився (С. Жадан). Такі ж функції притаманні й дієприкметнику як віддієслівному прикметнику, оскільки він поєднує в собі динамічність дієслова, статику прикметника, що сприяє функціюванню відокремленої конструкції в тексті як засобу актуалізації оцінного компонента прагматичної структури речення, напр.: *А він насправді був Франком лишень. Рудий і бідний, хоч дивився в корінь.* (Б. Томенчук). Здійснюючи вплив на почуття адресата у поетичному тексті, автор прагне передати духовні, психоемоційні й інтелектуальні особливості зображуваного.

Отож аналіз відокремлення ад'єктивних зворотів з урахуванням теорії вербальної комунікації (мовленнєвої діяльності) передбачає обов'язкове врахування взаємодії суб'єкта мовлення (автора поетичного тексту) та адресата.

Чітку функцію характеристики мають відокремлені ад'єктивні звороти в ролі епітетів, як-от: *Дивишся, як ця ріка, глибока й нова, остигає повільно поміж серпнем і січнем* (С. Жадан); *І хай звучить закохано струна про всі любові – суцї і минулі.* (Б. Томенчук).

За спостереженням С. Шабат-Савки, „епітет виконує орнаментальну функцію, поширюючи предикативний центр речення” [72, с. 261]. Вартий уваги той факт, що сурядні ряди відокремлених конструкцій зазначеного типу автор поетичного тексту часто використовує для максимального вираження ознаки (градації), формування своєрідних мінітекстів, напр.: *Так ми жили – голосні й недолугі, вплетені в часу стрічку трофейну* (С. Жадан); *Жінки торгують надвечір тріскою, живою, вимученою, такою, що помирає їм на руках* (С. Жадан).

Отже, використання відокремлених ад'єктивних зворотів у поетичному тексті формує стилістичний надтекст, внаслідок чого може бути потрактоване як „фігурація синтаксису” [51].

Функційний та стилістичний потенціал відокремлених ад'єктивних зворотів у поетичному тексті оприявнений тим, що такі конструкції:

а) є виразниками більшого динамізму, експресії, порівняно з явищами однорідності чи пояснення, які виявляють динамічну рівновагу, пор.: *Діти навчатимуться любові, коли будуть її вивчати, – зрозумілу, неперекладну, серпневу, зимову* (С. Жадан); *В тумані цигарковим виблискують уста, зав'язані у вузол окрилених історій насічками-рубцями на чорнім осокорі, порізами і кров'ю розп'ятого Христа* (Анатолій);

б) кількісно та якісно збільшують сукупний зміст думки, напр.: *Виснажені надвечір'я, розламані ранки, приголосні твого шепоту, **настояні на алкоголі*** (С. Жадан); *Що ми – тільки хвилі у плині часів у море, **живим не відкрите...*** (Б. Томенчук); *На покуті свічки, лампада, хрест, молитвеники, **складені навхрест*** (Г. Потопляк);

в) слугують засобом стилістичного акценту, виформовують явища милозвучності (ємфази, епіфори), напр.: *Осіни мене, **зболену, змучену, голосочком своїм – осіни!*** (Т. Квітець);

г) сприяють уникненню смислового надлишку, забезпечуючи тенденцію економії мовних засобів, пор.: *І звідки нам, **навернутим до тями**, наказують вертатись за хрестами без ангелів на кожному плечі...* (Б. Томенчук) // *І звідки нам наказують вертатись за хрестами без ангелів на кожному плечі / **Ми є навернуті до тями** // І звідки нам наказують вертатись за хрестами без ангелів на кожному плечі, **БО ми є навернуті до тями** ; Як пальці, **складені у дзуськи, стежки, котрими ми ідем*** (Б. Томенчук);

г) є засобом творення іронічного ефекту в разі суперечної семантики між основним та згорнутим повідомленням, репрезентуючи авторське негативне ставлення до зображуваного[47, с. 76], напр.: *Тебе, **таку красиву і невмиту**, ніхто за стіл не кличе, не зове* (Н. Фурса);

д) контамінують кілька значень, напр.: *Вони ідуть, (ЯКІ? НЕЗВАЖАЮЧИ НА ЩО?) **покликані й забуті...*** (Б. Томенчук) // *Дарма що вони були покликані й забуті, вони ідуть;*

е) є засобом інтелектуалізації мови, репрезентують посилення впливу розмовного синтаксису на писемне мовлення, зокрема в поетичному тексті,

напр.: *Та стоїть, мов кілок, ота ніч у вічності, та стримить як жало – у медах золотих, мною спитих жадібно на минулім тижні* (Н. Фурса).

Стилістичний потенціал ад'єктивів у відокремлених конструкціях особливо очевидний тоді, коли вони:

– виформовують у реченні групу однорідних членів: *Любила сухе вино, пила у фаст-фудах чай – індійський, мов океан, чорний, як власна білизна* (С. Жадан); *Лежала на теплому спальнику – оголена, мов дроти, тиха, наче вода, сонна, ніби артерія* (С. Жадан);

– є виразними тропами, передусім метафорами, слугують засобами художньо-образного вислову; передусім є епітетами, вираженими ад'єктивами різних лексико-семантичних груп: *Похилий Будда забирався в дзвіниці, дивився на степ і молився на сонце – великий і грішний, чистий і нищий, забувши тенденції, відкинувши соціум* (С. Жадан); *Осінь сиділа ще в літньому пончо, притихла така і справжніша за нас* (Б. Томенчук);

– для вираження інтенсивності ознаки чи якості використовуються у формі вищого або найвищого ступеня порівняння: *За що не раз діставав потиличника від іншого шкільника, трохи розумнішого від себе* (М. Матіос); *Курила бельгійський тютюн, міцніший, ніж зазвичай* (С. Жадан).

Отже, відокремлені ад'єктивні компоненти в поетичних текстах соцмереж функціують як засоби урізноманітнення та посилення виразності мовлення, допомагають суб'єкту у мінімальному контексті стисло висловити свою думку, якнайширше описати предмет мовлення. Ці синтаксичні комплекси мають чітко визначені стилістичні й семантико-прагматичні функції, зокрема здатні уточнювати інформацію про предмет мовлення, конкретизувати її, надавати реченню експресивного забарвлення відповідно до комунікативних інтенцій мовця.

Стилістичний потенціал відокремлених ад'єктивних зворотів чітко індивідуалізований, оскільки, вдаючись до відокремлення, мовець досягає певної економії висловлювання, скорочує його, зберігаючи семантичну глибину. Внаслідок цього процесу збагачується загальна синтаксична

синоніміка мовлення, розширюються виражальні засоби і форми, посилюється комунікативна гармонія сказаного.

Висновки до розділу 2

Семантика речення з відокремленим ад'єктивним компонентом у композиційному аспекті репрезентує певну семантичну конфігурацію, утворену поєднанням кількох пропозиційних та ситуативних структур.

Такі синтаксичні одиниці є виразниками макроситуацій, один складник яких розгорнутий у суб'єктно-предикатну структуру (основна ситуація), а побічні ситуації постають внаслідок згортання вихідних структур. Типологію макроситуацій виформовують наступні значення: 1) тривання подій, розгортання їх у часі; 2) каузованої дії, стану, процесу; 3) цілеспрямованості дії; 4) допустової зумовленості дії, процесу, стану; 5) асоціативних відношень між об'єктами дійсності; 6) результативності дії; 7) якісної характеристики об'єкта чи суб'єкта.

Семантико-синтаксична організація простого ускладненого (неелементарного) речення з відокремленим ад'єктивним зворотом репрезентує дві або більше пропозиції: основну пропозицію з базовим предикатом, що її оформлено предикативною конструкцією, та згорнуту пропозицію, сформовану ад'єктивним вторинним предикатом – непередикативною конструкцією у формі відокремленого компонента, якому властива категорія напівпредикативності.

Відокремлені ад'єктивні компоненти в поетичних текстах соцмереж функціують як засоби урізноманітнення та посилення виразності мовлення, допомагають суб'єкту у мінімальному контексті стисло висловити свою думку, якнайширше описати предмет мовлення. Ці синтаксичні комплекси мають чітко визначені стилістичні й семантико-прагматичні функції, зокрема здатні уточнювати інформацію про предмет мовлення, конкретизувати її, надавати реченню експресивного забарвлення відповідно до комунікативних інтенцій мовця.

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Теоретичні засади лінгводидактичного аналізу простого ускладненого речення

Сучасний етап становлення національної системи освіти України оснований на гуманістичних і демократичних принципах світогляду, ідеології, науки й культури, тому важливе значення має розвиток інтелектуальної сфери особистості, формування її професійної культури шляхом виявлення творчої активності та самореалізації. З урахуванням гуманістичних принципів, що їх визначено освітніми документами України (Законом України „Про освіту”, Державною національною програмою „Освіта”, Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Концепцією Нової української школи) та Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, досягнення цього можливе тільки за умови переосмислення технології провадження навчально-виховного процесу і дотримання принципів комунікативно зорієнтованого навчання у закладах загальної середньої освіти.

З огляду на зміну освітньої парадигми від знаннєвого підходу до компетентнісного в системі навчання закладів загальної середньої освіти України постали нові вимоги щодо організації навчання учнів, які повинні не лише набути необхідних лінгвістичних знань, а й навчитися застосовувати їх у практиці комунікування в соціумі.

Одне із пріоритетних місце в курсі сучасної української літературної мови належить синтаксису, оскільки тут найповніше проявляється функційний потенціал мовних одиниць

Проблема комунікативно зорієнтованого навчання у процесі вивчення синтаксису системно досліджена у працях учених-методистів М. Вашуленка, Я. Мельничайка, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехової.

За традиційного підходу до вивчення синтаксису у ЗЗСО використовується системно-описова методологія аналізу простого ускладненого речення, що лише частково відповідає вимогам до такого виду діяльності, тому в останніх лінгводидактичних дослідженнях розпрацьовано нові підходи. Наприклад, описано методику формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів на завершальному етапі вивчення синтаксису, концепція ґрунтується на поєднанні засад комунікативно-діяльнісного та функціонально-стилістичного підходів, досліджено комунікативно-діяльнісний підхід в мовній освіті вчителів української мови і літератури як найбільш доречний.

Сьогоднішнім потребам суспільства найбільше відповідає компетентнісний підхід, оскільки сприяє формуванню компетентної особистості, здатної жити й творити в швидкозмінному соціумі. Цим зумовлена необхідність перегляду цілей і змісту навчання, засобів та методів їхньої реалізації в системі шкільної освіти.

Незаперечним є факт відсутності єдиних лінгводидактичних засад вивчення простого ускладненого речення на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Проте за умови реалізації принципів компетентнісно орієнтованого навчання, спрямованого на комплексне оволодіння учнями ключовими компетентностями, відбувається забезпечення їхньої підготовки до комунікації з урахуванням різних ситуацій спілкування. Суть такого навчання полягає у зміщенні акценту з накопичення знань, вмінь та навичок на формування й розвиток здатності учнями застосовувати освоєний досвід у конкретних ситуаціях.

Отже, актуальність упровадження засад компетентнісного підходу у процес вивчення простого ускладненого речення на уроках української мови в ЗЗСО детермінована потребами створення науково вмотивованих лінгводидактичних основ формування особистості, розпрацювання методичного інструментарію, добору методів, форм та засобів засвоєння навчального матеріалу, створення дидактичної моделі вивчення простого

ускладненого речення, покращення навчально-методичного забезпечення, пошуку інноваційних методологічних прийомів та шляхів здобуття інформації.

Вивчення простих ускладнених речень передбачає застосування різних методичних прийомів, які допомагають при засвоєнні теоретичного матеріалу, в процесі використання зазначених конструкцій в мовленні та на письмі. Основними методичними рекомендаціями організації процесу вивчення простого ускладненого речення є:

1. Поетапний підхід. Вивчення речення відбувається поетапно, починаючи з простих речень, а поступово складніші конструкції. Цей принцип допомагає учням зрозуміти базові структури перед тим, як переходити до ускладнених речень.

2. Граматичний аналіз. Аналізуючи граматичні структури простих і ускладнених речень, необхідно звертати увагу на морфологічну природу підметів, присудків, додатків, наявність сполучників та часток. Детальний аналіз граматики допомагає зрозуміти учням структуру речень.

3. Опрацювання лексики. Варто акцентувати увагу на нових словах та словосполученнях, які часто використовуються в ускладнених реченнях, адже це збагачує словниковий запас учнів, які зможуть використати у процесі власної комунікативної діяльності.

4. Моделювання та практика. Поступовий перехід від опрацювання учнями наявних простих ускладнених речень до самостійного моделювання ними таких синтаксичних побудов сприяє повнішому усвідомленню синтаксичної природи таких явищ.

5. Використання текстів. Оптимальним є вивчення простого ускладненого речення в контексті, де оприямлено їхнє використання в реальних комунікативних ситуаціях. Це допомагає учням зрозуміти, як ускладнені речення сприймаються в мовленні та при читанні.

6. Відкрите обговорення. Необхідно залучати учнів до обговорення й аналізу речень, що спонукає їх порівнювати прості та ускладнені конструкції, обговорювати їхні застосування та важливість в акті комунікації.

7. Застосування творчих завдань. Створення учнями власних висловлень, есе, творів із простими та ускладненими реченнями сприяє розвитку їхньої мовної творчості.

Отож стратегічною перспективою в умовах розвитку національної освітньої системи є реалізація компетентнісного підходу у процесі навчання мови. Компетентнісний підхід у науково-методичних працях визначено як ключову методологічну основу модернізації освіти, ефективний засіб підвищення якості освіти. Ним передбачено посилення діяльнісного аспекту процесу навчання, покращення особистісного досвіду учнів внаслідок формування ключових і предметної компетентностей.

На думку О. Пометун, «компетентнісний підхід – це спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і містити знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості» [54, 68].

Основне завдання навчання української мови полягає в обробці та використанні учнями навчальної інформації, їхньому умінні успішно й результативно здійснювати комунікативну діяльність, сприймати та розуміти мовлення, тому відбувається переорієнтація сучасної лінгводидактики на когнітивно-комунікативну основу вивчення мови з урахуванням знаннєвого та буттєвого досвіду особистості.

Упровадження методичних інновацій у процес формування граматичної компетентності учнів, що орієнтована на оволодіння мовленнєво-комунікативними вміннями, є актуальним завданням сучасної

лінгводидактики. Тому дидактичною метою вчителя є добір таких методів, засобів, прийомів та форм навчання синтаксису, які забезпечують ґрунтовне розуміння мови, сприяють розвиткові логічного мислення та мовленнєвої компетентності школярів.

Процес навчання української мови має здійснюватися на комунікативно-діяльнісному підґрунті, оскільки саме комунікативна компетентність особливо важлива в умовах реформ загальної середньої освіти в Україні.

Комунікативна компетентність передбачає здатність учнів ефективно застосовувати мовні та мовленнєві знання, уміння, навички й власний досвід з метою реалізації спілкування, досягнення комунікативної настанови та очікуваного прагматичного ефекту.

Сучасні соціальні реформи зумовлюють активізацію функційно-стилістичного принципу навчання синтаксису, зокрема простого ускладненого речення, що передбачає необхідність набуття синтаксичної компетентності.

Зміни лінгвістичної парадигми зумовлюють коригування методичних прийомів навчання української мови. Цим спричинено посилення інтересу до функційного аспекту опису синтаксичних одиниць, оскільки формальний та структурно-семантичний підходи виявилися недостатніми. У сучасних лінгводидактичних працях учені уточнили визначення мовних одиниць з урахуванням здобутків функційної лінгвістики, чим посилили функційний складник у процесі навчання синтаксису.

Наявність в учнів синтаксичної компетентності передбачає сформованість вмінь і навичок використання різноманітних синтаксичних конструкцій в особистому мовленні з дотриманням синтаксичних норм та урахуванням виражальних можливостей реченнєвих структур, школярі повинні вільно послуговуватися засобами книжного й розмовного, експресивного й емоційного синтаксису, вдало використовувати синтаксичні мовні одиниці в різних комунікативних ситуаціях та контекстах.

Кожна тема шкільного курсу синтаксису володіє значним комунікативним навантаженням. Наприклад, у процесі вивчення простого ускладненого речення здобувачі освіти розпізнають, розмежовують та аналізують речення, ускладнені однорідними членами, звертаннями, відокремленими зворотами, вставними та вставленими компонентами, моделюють речення означених типів, інтонують їх з урахуванням мети висловлення, комунікативно доречно використовують зазначені типи речень у власних висловленнях, творах та есе. Порівняння подібних за семантико-синтаксичним та функційним потенціалом синтаксичних конструкцій, зокрема ускладнених і складних речень, збагачує мовлення учнів.

Важливим етапом формування синтаксичної компетентності школярів у процесі вивчення простого ускладненого речення є вправи на редагування. У сьогоденнішніх реаліях велика кількість текстів потребує коригування, до таких найчастіше належать виступи політиків, мовлення пересічних українців, коментарі та дописи в соціальних мережах, реклама тощо.

При виконанні вправ такого типу необхідно скеровувати учнів на виявлення помилок, розвивати у них вміння самостійно редагувати речення і тексти. З метою закріплення синтаксичної компетентності варто використовувати вправи на редагування та перетворення речень, текстів, вибір правильного варіанта із низки наведених тощо.

Отже, процес вивчення синтаксису на засадах компетентнісного підходу передбачає опановування мови не як затеоретизованої абстрактної дисципліни із великою кількістю правил, винятків із правил, а як практичного курсу, адже мова є потужним комунікативним інструментом, яким кожен учень користується щоденно для задоволення різноманітних потреб.

3.2. Вивчення простого ускладненого речення на уроках української мови

30 вересня 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив Державний стандарт базової середньої освіти, яким регламентовано вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти за навчальною програмою, затвердженою наказом МОН України від 07.06.2017 №804 «Про оновлені навчальні програми для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698. Тематичне планування з української мови у 8 класі, де серед тем є просте ускладнене речення, передбачає інтенсивний мовний та інтелектуальний розвиток школярів, удосконалення комунікативних компетентностей, формування творчих здібностей, уміння самостійної навчально-пошукової діяльності. Ці завдання є передумовою оптимального опанування інших навчальних предметів, основою майбутнього професійного зростання, соціальної адаптації.

У Програмі з української мови для учнів 5-9 класів з-поміж завдань визначено «формування у школярів компетентностей комунікативно доцільно й виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування з дотриманням норм українського етикету; вмінь розрізняти, аналізувати, класифікувати мовні факти, оцінювати їх з погляду нормативності, відповідності ситуації та сфери спілкування; працювати з текстом, здійснювати пошук інформації в різноманітних джерелах, використовувати її в самостійно створених висловленнях різних типів, стилів і жанрів» [69, с. 56].

Загалом на вивчення простого ускладненого речення Програмою відведено 24 години у II семестрі 8 класу. Темарій передбачає опрацювання наступних теоретичних та практичних складників:

1. *Речення з однорідними членами* (6 год.) – вивчення однорідних членів речення (зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком), поширених і непоширених однорідних членів речення, розмежування

однорідних і неоднорідних означень, встановлення смислових відношень між однорідними членами речення (єднальних, протиставних, розділових), характеристика речень з кількома рядами однорідних членів, узагальнювальних слів у реченнях з однорідними членами; аналіз пунктуаційних особливостей речень з однорідними членами.

2. *Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)* (5 год.) – вивчення непоширених і поширених звертань, характеристика риторичних звертань, вивчення вставних слів (словосполучень, речень), класифікація вставних слів і словосполучень за значенням; аналіз пунктуації при звертанні і вставних словах.

3. *Речення з відокремленими членами* (13 год.). – загальна характеристика поняття про відокремлення, вивчення відокремлених другорядних членів речення (в тому числі уточнювальних), пунктуаційний аналіз розділових знаків при відокремлених членах речення.

У процесі аналізу підручників для учнів 8 класу ми прийшли до певних висновків щодо репрезентації тем про просте ускладнене речення.

1. У підручнику з української мови О. Глазової для 8-го класу (2021 р.) [66] тема простого ускладненого речення розкрита на сторінках 162–227. З-поміж вправ привертають увагу вправи „Я – редактор”, де учням пропонується скоригувати наведені речення чи фрагменти тексту, „Попрацюйте в групах”, що передбачає спільну опрацювання додаткового теоретичного матеріалу, значна увага приділяється пунктуаційному оформленню простих ускладнених речень з різними ускладнювальними компонентами, розвитку мовно-комунікативної компетентності шляхом написання власних висловлень тощо. Кожен параграф закінчується рубрикою „Я знаю! Я вмію! Я можу!”, що є своєрідним підсумком для визначення рівня опанування теоретичного матеріалу та сформованості синтаксичної компетентності.

2. Підручник з української мови О. Заболотного та В. Заболотного для 8-го класу (2021 р.) [67] матеріал щодо простого ускладненого речення подає

на с. 101–176, кожен із параграфів розпочинає рубрика „Ви знатимете... Ви вмітимете...”, де зацентовано увагу на основних теоретичних аспектах теми, визначено ключові вміння школярів, яких ті набудуть у процесі роботи. Теоретичний матеріал подано у формі схем та таблиць, що сприяє кращому його засвоєнню. Цікавою є пропонована форма групової роботи: учням надано теми для спільного виконання проєктів (рис. 1).

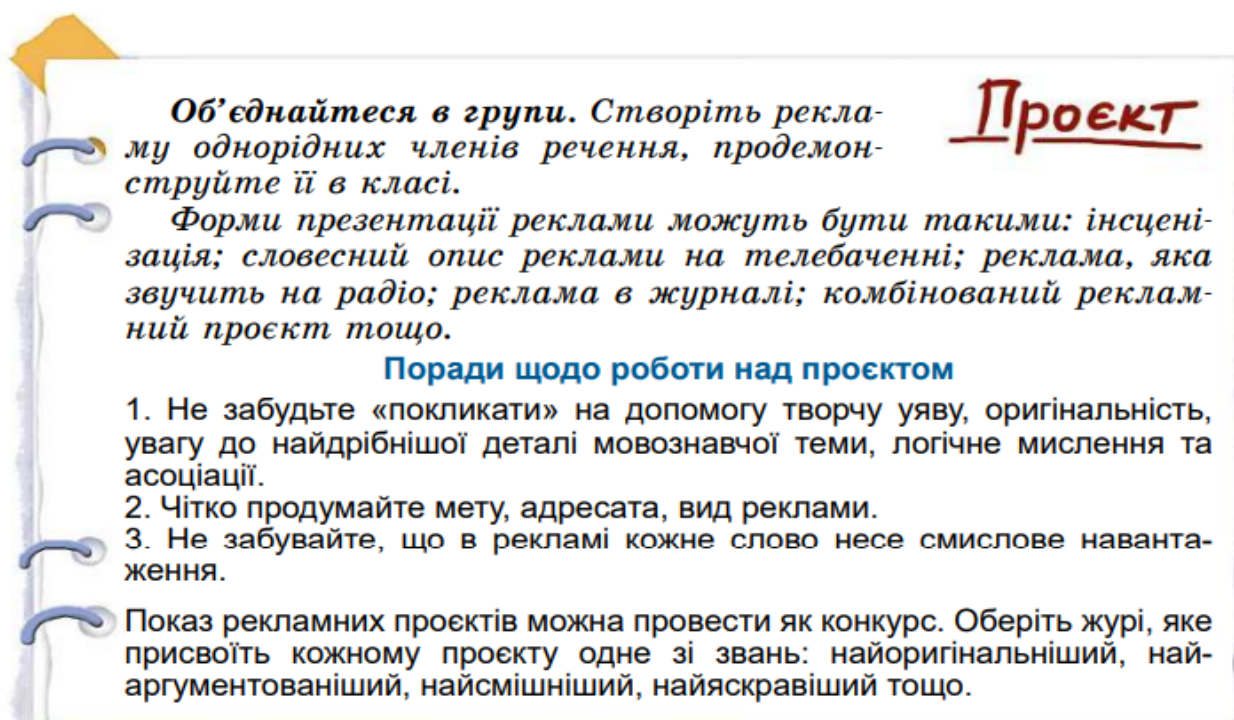

Рис. 1. Проєктна діяльність як форма групової роботи (О. Заболотний, В. Заболотний)

3. У підручнику з української мови для учнів 8-го класу О. Авраменка, Т. Борисюк, О. Почтаренко (2021р.) [65] параграфи 26-48 присвячено темам вивчення простого ускладненого речення. Завдання підручника передбачають активну редагувальну роботу учнів (наприклад, вправа 3 на с. 125 наведено текст, виділені речення якого пропонується перебудувати так, щоб окремі другорядні члени речення стали відокремленими).

Окрім вичерпного теоретичного матеріалу та широкого комплексу пропонованих вправ щодо однорідних, відокремлених членів речення, вставних та вставлених конструкцій, звертань, привертає увагу авторська рубрика „Нове в правописі”, де акцентовано увагу на основних змінах

правописної системи української мови, що були затверджені в 2019 році (рис. 2). Крім того, у рубриці „Культура слова” О. Авраменко наводить приклади правильного наголошування слів, широкий перелік фразеологізмів та пропонує переглянути тематичні відеоролики щодо правильного слововживання, наприклад, на с. 127 „Плітки поширюють чи розповсюджують?”.

НОВЕ В ПРАВОПИСІ

Закінчення -а (-я) та -у (-ю)

Закінчення **-а, -я** в родовому відмінку однини мають іменники чоловічого роду, що позначають:

- назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -ець-**, елементами **-бург, -град (-город), -піль (-поль), -мир, -слав**: *Бердянська, Луцька, Трускавця, Піттсбурга, Вишгорода, Борисполя, Житомира, Ярослава*;
- назви населених пунктів із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів- (-їв-), -ин- (-ін-), -ач-, -ич-**: *Бикá, Дніпрá; Львова, Києва; Батурина, Пири́тина; Бахмача, Гали́ча*, лише в окремих випадках із наголосом на корені іменника: *Бре́ча, Довжика, Малого Куя́льника, Смо́трича*.

Решта назв населених пунктів можуть мати варіантні закінчення **-а (-я) та -у (-ю)**: *Амстердама і Амстердаму, Гомеля і Гомелю, Лондона і Лондону, Чорноби́ля і Чорноби́лю*.

Примітка. Закінчення **-у, -ю** наявне в складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рогу* та ін.

Закінчення -і та -и

У родовому відмінку однини іменники III відміни мають закінчення **-і**: *ванілі, галузі, герани, гідності, крові, любові, моці, незалежності, нехворощі, ночі, Оболоні, осені, Русі, солі, фальші*.

Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідності, незалежності, радості, смерті, честі, хоробрості; крові, любові, осені, солі, Руси, Білоруси*.

Рис. 2. Рубрика „Нове в правописі” (О. Авраменко)

4. У підручнику з української мови для 8 класу, укладачем якого є авторський колектив С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова [68], питання простого ускладненого речення висвітлено в параграфах 19–32. Інформацію про структуру, функції та пунктуацію речень з однорідними та відокремленими членами, вставними і вставленими компонентами та звертаннями учні отримують під час опрацювання теоретичного матеріалу, поданого в рубриці „Буду я навчатись мови золотої”, та у процесі виконання різних типів вправ, наприклад, вправа 318 на с. 240 пропонує перетворити два простих речення, поєднані за змістом, в одне просте ускладнене (1. *На початку XX ст. полтавці задумали справити ювілей «Енеїди». «Енеїду» створив уродженець Полтави Іван Котляревський.* 2. *Намітили цілий комплекс подій. Ці події були пов'язані і з «Енеїдою», і з письменником.*

3. Будинок Полтавського земства був задуманий в українському національному стилі. Новий будинок Полтавського земства також мали спорудити до ювілею. 4. Земство оголосило конкурс. У конкурсі переміг тридцятирічний Василь Кричевський. 5. Величезний будинок вдало вписався у природне довкілля Полтави. Будинок був урочистий і рясно орнаментований мотивами „дерева життя” і „квітки у вазоні”). Внаслідок виконання такого завдання учні глибше розуміють суть категорії відокремлення, оскільки чітко простежують перетворення простого речення в ускладнювальний компонент.

Отож такий широкий спектр різноманітних форм вивчення простого ускладненого речення в закладах загальної середньої освіти дає підстави для висновку про актуальність окресленої теми в межах лінгводидактики.

Розвиток комунікативних та синтаксичних компетентностей школярів передбачає включення до уроків у 8 класі теми «Відокремлені означення. Розділові знаки при відокремлених означеннях», план-конспект якого репрезентовано в нашій роботі.

ТЕМА УРОКУ: ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОЗНАЧЕННЯХ

Мета:

навчальна: закріпити здобуті знання про умови відокремлення узгоджених означень та вживання розділових знаків при них; поглибити пунктуаційні навички; підтвердити на прикладі використання різноманітних мовних ситуацій, що відокремлені прикметникові та дієприкметникові конструкції допомагають точніше передати зміст висловлювання, наміри мовця;

розвивальна: розвивати культуру усного спілкування школярів, логічне мислення, увагу, уяву, творчі здібності;

виховна: виховувати любов до життя, прищеплювати вміння помічати красу природи, самокритичність, пошану до культури мовлення.

Форма уроку. Урок-акварель «В обіймах весни»

Тип уроку: урок закріплення вивченого матеріалу.

Обладнання: мультимедійна презентація, підручник.

Культурологічна лінія. Люблю природу рідної землі...

Структура уроку

- I. Організаційна частина.
- II. Мотивація навчальної діяльності
- III. Очікування
- IV. Актуалізація опорних знань
- V. Основна частина уроку
- VI. Оцінювання
- VII. Домашнє завдання
- VIII. Рефлексія

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНА ЧАСТИНА

Вітання. Перевірка присутніх на уроці.

Звучить мелодія народної пісні «Ой у вишневому саду».

Слово вчителя

Весна іде, красу несе, а тій красі радіє все... Хіба є на світі душа, що не озветься трепетною й щирою любов'ю на поклик весни? Справді, весняна пора призначена для пробудження, оновлення всього навколо, час мрій, надій та сподівань.

З далеких мандрів в добрий час

Вертався березень до нас.

Ішов швиденько, без спочину,

До брата лютого на зміну.

Весні він фарби ніс в торбині:

Зелені, жовті, білі, сині...

А що, як спробувать мені

намалювати щось весні?!

Сьогоднішній урок у нас незвичайний, це буде урок-акварель, на якому ми намалюємо словесну картину „В обіймах весни” за допомогою зорових і слухових образів, основними засобами для малювання нам слугуватимуть означення, та не прості, а відокремлені. У художньому, особливо поетичному тексті означення є барвами, що увиразнюють зображення предмета або явища, збагачують картину висловлення.

***Запис у зошити**

Слово вчителя.

Запишіть в зошити сьогоднішню дату, вид нашої роботи, а також тему уроку **«Розділові знаки при відокремлених узгоджених означеннях»**.

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чи, на вашу думку, важливою є роль означень (відокремлених, невідокремлених, поширених, непоширених, узгоджених та неузгоджених) в мовній палітрі? А чи можлива повноцінне спілкування взагалі без них?

(Відповіді учнів)

Слово вчителя Справді! Означення надзвичайно важливі для гармонійної комунікації, вони є своєрідними орнаментними оздобами нашого мовлення.

Означення. Як же без нього

Нам передати колір всього:

Чи радості, а чи журби?

В означенні – дивні скарби!

Воно – для втіхи, для зізнання,

І для освідчення в коханні,

Воно – для добрих слів людині...

*Воно завжди: учора й нині –
 Забарвлює мовну палітру –
 І наша мова пишно квітне
 У веселкових кольорах,
 Бо дивна сила в тих словах!*

Слово вчителя Прочитаймо разом вірш Павла Григоровича Тичини (я вголос, а ви – мовчки зі мною) вірш, назвіть означення.

*Арфами, арфами –
 золотими, голосними обізвалися гаї
 Самодзвонними:
 Йде весна
 Запашина,
 Квітами-перлами
 Закосичена.
 Думами, думами –
 наче море кораблями, переповнилась блакить
 Ніжнотонними... (П. Тичина)*

Слово вчителя Надзвичайна мелодійність та поетика вірша значною мірою зумовлена використанням у ньому означень, давайте спробуємо причитати ще раз, не зачитуючи означення. І ОСЬ!!!

*Арфами, арфами –
 ...обізвалися гаї...
 Йде весна
 ...
 ...
 Думами, думами –
 наче море кораблями, переповнилась блакить
 ...*

Слово вчителя. Чи подобається вам другий варіант? В чому різниця з оригіналом?

(Відповіді учнів)

Справді, внаслідок усунення з поетичного тексту означень втрачається образна картина вірша. Отже, означення мають великий образний потенціал і в усному мовленні, і в письмовому, особливо поетичному.

Тема нашого сьогоднішнього заняття „Відокремлені означення”, тобто такі, що мають ще більшу силу в тексті. Тож на цьому уроці спробуємо завдяки використанню відокремлених означень відчувати себе в різнобарвних обіймах весни.

III. ОЧІКУВАННЯ

Слово вчителя. Почувши тему нашого заняття та зрозумівши, в якій формі воно буде відбуватися, скажіть, чого ви сьогодні очікуєте від уроку: пізнання, відкриття, а може... дива?

(Відповіді учнів)

А я очікую ось чого на уроці...

Наша мета: закріпити здобуті знання про умови відокремлення узгоджених означень та вживання розділових знаків при них; поглибити пунктуаційні навички; підтвердити на прикладі різноманітних мовних ситуацій здатність відокремлених прикметникових та дієприкметникових конструкцій точніше передати зміст висловлювання, наміри мовця; розвивати логічне мислення учнів, культуру усного спілкування, увагу, уяву, творчі здібності; виховувати любов до життя, прищеплювати вміння помічати красу природи, самокритичність, пошану до культури мовлення.

IV. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Слово вчителя

Тож продовжуємо з вами

Дивослова кольорами

Поринати в світ краси –

Світ словесної палітри.

*І візьмем краплин роси,
Щоб весна наша розквітла.
Ми краплин тих назбирали,
Коли правила вивчали.
Треба в фарби їх додати,
Щоб весну намалювати!!!*

Бліц-опитування

1. Які члени речення називаємо відокремленими?
2. Які члени речення можуть бути відокремленими?
3. Яка роль відокремлених членів речення?
4. Якими розділовими знаками виділяються на письмі відокремлені члени речення?
5. Які означення називаються узгодженими?
6. Які морфологічні засоби вираження узгоджених означень?
7. Які морфологічні засоби вираження неузгоджених означень?

Метод незакінчених речень

Закінчіть думку.

- Означення – це...
- Узгоджені означення – це...
- Дієприкметниковий та прикметниковий звороти – це...
- Дієприкметниковий зворот виділяється комами, якщо...
- На письмі дієприкметниковий зворот виділяється комами, а у вимові...

Зверніть увагу! Відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами або прикметниками, узгоджуються в тому ж роді, числі й відмінку, що й означуване слово, від якого вони залежать.

V. ОСНОВНА ЧАСТИНА УРОКУ

1. Основними критеріями для відокремлення узгоджених означень є:

- засіб вираження означення (прикметник, дієприкметник чи зворот);
- наявність чи відсутність однорідних означень (*А у лісах сопуть сталеві лосі, обстріляні, присталі, безголосі, але настирні, сповнені сили стинатися, сікти страшні стеблини до самозречень і судом у спинах, до спокою, що висіють сніги*);
- місце означення відносно означуваного слова (препозиція, постпозиція чи дистантне розміщення).

2. Коментоване письмо (Пояснити умови відокремлення узгодженого означення в реченнях)

1. *В небес вже прорізались ікла криваві, молочні, готові вп'ястися у тіло твоє непорочне, угризтися ладні у крильця безсилі, тендітні; Так на деревах пелюстки тремтять, як крильця бабок, витканих із золота* (Відокремлюються узгоджені означення, виражені дієприкметниковим чи прикметниковим зворотами, які розміщені після означуваного слова).

2. *Стомлена зимовим довгим сном, земля радісно лине в обійми весняного сонця* (Відокремлюються поширені означення, які стоять перед означуваним словом із додатковим відтінком обставинного умовним чи причинним значення).

3. *Хто буде тобі нести модринові гострі стріли, лелечу завзяту віру, важкі, мов убита совість, кедрові твої хрести?* (Відокремлюються узгоджені означення за умови їхнього дистантного розміщення відносно означуваного слова. У цьому випадку означення може відокремлюватись комою або тире).

4. Розтаю у просторах, спрямований очима до урочистого неба (О. Довженко). (Відокремлюються узгоджені означення, якщо вони у неповному реченні залежні від пропущеного підмета (відокремлюються в будь-якій позиції)).

5. *Може, на сто першій [пісні], відігріта, вона свій сховок розчахне до світу – й тобі відкриє сотні райських ден; А потім зі мною, злою і сонною,*

починає дебати (Відокремлюються означення, що стосуються особового займенника).

6. *Я пливу в твої палкі обійми, радісні, весняні, життєдайні.* (Відокремлюються непоширені постпозитивні означення, якщо перед іменником, якого вони стосуються уже є залежне означення).

2. Я експериментую... (Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими.)

Розфарбовані квітами трави посміхаються сонцю. Тепле весняне повітря сповнює все навкруги. Приголублені подихом вітру поля розмірено дихають.

3.Творче моделювання (Змоделювати з наведених пар речень такі, що були б ускладнені відокремленими означеннями.)

Зразок. Заходимо у весняний ліс. Ліс сповнений пташиним співом //
Заходимо у весняний ліс, сповнений пташиним співом.

У кожної людини саме її рідна весна є найвеличнішою. Людина залюблена у красу своєї землі.

Марійка завмерла непорушно. Вона була захоплена небаченою красою навколишньої природи.

4. Відпочинемо.

Хвилина поезії «Шевченкова весна».

*Встала весна
Встала весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила.
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...*

Тарас Шевченко

Зверніть увагу, чи використав Т. Шевченко у цих рядках відокремлене означення? (...убрану весною...).

5. Забарвлення речень

Доповніть речення відокремленими означеннями. З'ясуйте умови відокремлення. Охарактеризуйте одне з речень.

1. *Найпрекрасніша весна ... мандрує полями і лісами.*

2. *У весняному лісочку ... весело перегукуються птахи.*

3. *Весною дні минають непомітно ...*

6. Робота з підручником. Вправа 320, с. 241.

Спишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення і поясніть умови їх відокремлення.

1. *Маленька кругленька з терновими мрійними очима вона зразу прихилила до себе серце всякої людини (С. Васильченко).*

2. *Обліплений снігом берест злився з усім білим навколишнім (М. Вінграновський).*

3. *Цвіте земля задивлена в свободу (Л. Костенко).*

4. *У льох його молодого той пан замикає (Т. Шевченко).*

5. *Жнива щороку мали свою пору освячену святами овіяну піснями (У. Самчук).*

6. *Але задиханий і знесилений Юра спинається тільки під самим муром (Ю. Смолич).*

7. *Стояла тополя уся в серпанку струнка і терпляча як наречена що йде до шлюбу (М. Коцюбинський).*

8. *А він самотній уночі ще довго в вогнище дивився (А. Малишко).*

7. **Живописний самодиктант** (Розгляньте картину Чернявського Г. Г. „Весною” (рис. 3), складіть за картиною речення із відокремленим узгодженим означенням).

Рис 3. Весною (Чернявський Г. Г.)

8. Робота з текстом. Кожен учень отримує аркуш із текстом, в якому повинен розставити пропущені розділові знаки.

В обіймах весни

Весна! Вона така мила ніжна урочиста нарешті прийшла! Осяяла все навколо бризками кольорового щастя у сонячній симфонії. Така очікувана весна! І ось я лечу в її обійми радісні теплі життєдайні! Обіймаючи, весна до мене ніжно прошепотіла: „Живи, радій, люби, захоплюйся!” І я зачарований навколишньою красою слухаю весняну симфонію перелиту в дзвінкі пташині голоси. І мрію, мрію, мрію...

9. Я малюю словом. Продовження попереднього завдання полягає у написанні учнями твору-акварелі за поданим початком, обов'язково використовуючи у тексті відокремлені означення.

Довідка. Акварель – короткий фрагментарний твір (етюд, образок, шкіц), що асоціюється з малярством, оскільки в ньому за допомогою слова створюється безпосереднє враження від наведеної в тонких пластично-зорових образах інформації.

Звучить запис пташиних голосів. Учні пишуть.

Слова на допомогу: багатобарвна, сонцелика, зеленоцвітна, оновлена, дивна, свіжовмита, блакитноока, горда, тиходзвінна, передсвітанкова.

По завершенню роботи вчитель зачитує декілька творів.

VI. ОЦІНЮВАННЯ

*Ви всі сьогодні молодці!
Сумлінно й вправно працювали.
І знаю, що ми разом всі
Знання нові собі надбали
Й весну свою намалювали.
І, як зазвичай, кожен труд
Оціненим повинен бути!*

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

*А щоб знання не розгубити
і ще раз все вам повторити,
Удома попрацюйте сміло –
Час витратьте на добре діло.
Завдання будуть різних рівнів.
Тож у щоденник пишем вправно:
Письмово виконати вправи –
Теорію всю повторити
Й для відпочинку час лишити...
Бажаю успіхів, натхнення
Та мудрості у повсякденні!*

VIII. РЕФЛЕКСІЯ

1. Сьогодні я дізнався...
2. Було цікаво...
3. Я навчився...
4. Було важко...
5. Я зміг...

6. *Я виконував завдання...*
7. *Я зрозумів, що...*
8. *Мене здивувало...*
9. *Я відчув, що...*
10. *Тепер я можу...*
11. *Урок дав мені для життя...*

Висновки до розділу 3

Сучасні соціальні реформи зумовлюють активізацію функційно-стилістичного принципу навчання синтаксису, зокрема простого ускладненого речення, що передбачає необхідність набуття синтаксичної компетентності.

Процес вивчення синтаксису на засадах компетентнісного підходу передбачає опановування мови не як затеоретизованої абстрактної дисципліни із великою кількістю правил, винятків із правил, а як практичного курсу, адже мова є потужним комунікативним інструментом, яким кожен учень користується щоденно для задоволення різноманітних потреб.

Кожна тема шкільного курсу синтаксису володіє значним комунікативним навантаженням. Наприклад, у процесі вивчення простого ускладненого речення здобувачі освіти розпізнають, розмежовують та аналізують речення, ускладнені однорідними членами, звертаннями, відокремленими зворотами, вставними та вставленими компонентами, моделюють речення означених типів, інтонують їх з урахуванням мети висловлення, комунікативно доречно використовують зазначені типи речень у власних висловленнях, творах та есе. Порівняння подібних за семантико-синтаксичним та функційним потенціалом синтаксичних конструкцій, зокрема ускладнених і складних речень, збагачує мовлення учнів.

На підставі аналізу навчально-методичного забезпечення (державної програми, чинних підручників з української мови) щодо повноти матеріалу для вивчення теми простого ускладненого речення, то можна зробити висновок про уналежнення цієї теми до розділу «Синтаксис», максимальну репрезентованість окресленої теми у підручнику за авторством С. Караман зі співавторами (наведено типологію ускладнювальних засобів, схарактеризовано основні типи морфологічного вираження однорідних та відокремлених членів речення, вставних і вставлених компонентів, звертань, деталізовано пунктуаційне оформлення простих ускладнених речень тощо).

При вивченні теми «Просте ускладнене речення» у 8-му класі учні повинні:

- розвинути мовленнєві та комунікативні компетентності через поглиблення знань про мовленнєву діяльність, її особливості та види; засвоїти норми комунікативної поведінки залежно від специфіки сфери й ситуації спілкування;

- вдосконалити уміння і навички усної та писемної комунікації в науково-навчальній, офіційно-діловій, соціально-культурній сферах;

- оволодіти різноманітними тактиками й стратегіями ефективного спілкування, регламентованими досвідом, інтересами, психологічними особливостями, що є пріоритетним засобом досягнення життєвих і професійних цілей;

- генерувати вартісні приклади міжособистісної комунікації;

- усвідомити необхідність самоосвіти, удосконалення навичок самоконтролю тощо.

У зв'язку з вищезазначеним важливим є вивчення цієї теми. За умови використання інноваційних типів уроків основна увага вчителя концентрується не на процесі передачі знань, а на формуванні в учнів різних компетентностей, зокрема синтаксичної та комунікативної, групова діяльність передбачає взаємодію всіх учасників класного колективу. Саме такий тип навчання зумовлює спільну діяльність, взаємонавчання, при якому

учень та учитель взаємодоповнювальні, рівноправні суб'єкти дидактичного процесу.

ВИСНОВКИ

Ад'єктивні форми за своїми семантико-граматичними характеристиками є одним з основних класів граматичної структури української мови, проте їхній лінгвальний частиномовний статус досі залишається дискусійним. У магістерському дослідженні взято за основу новітню граматичну теорію І. Вихованця, який визначив прикметник як самостійну, але периферійну частину мови.

Особливість синтаксичного функціонування ад'єктивних компонентів зумовила уналежнення до цього класу слів *власне-прикметники*, що посідають типову формально-синтаксичну позицію означального приіменникового поширювача, узгодженого з головним словом у роді, числі й відмінку, та мають чітку атрибутивну семантику, а також *транспоновані з інших частин мови* прикметники, зокрема дієприкметники.

У різних умовах функціонування „прихована предикативність” ад'єктива може ставати **напівпредикативністю**, виокремлення якої зумовлене: 1) релевантною характеристикою комунікативно маркованого різновиду простого ускладненого речення; 2) синтаксичним значенням, що частково уподібнюється предикативному, але не утворює самостійної синтаксичної одиниці; 3) виразним засобом актуалізації комунікативно значимої інформації, додаткового повідомлення відповідно до інтенцій мовця.

Основними чинниками формування напівпредикативності в реченні є: 1) ономасіологічна властивість ад'єктивів як ознакових слів, що їм притаманні синтаксично зумовлені граматичні категорії роду, числа й відмінка; закріпленість за приіменниковою формально-синтаксичною позицією; здатність прогнозувати максимальну кількість валентно зумовлених компонентів; 2) подібність предикатно-атрибутивних і предикатно-адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, виформованих відокремленою конструкцією, до відношень між компонентами складного речення; 3) актуалізація (відокремленість) та вільна

комунікативна позиція у висловленні, тобто можливість входити до складу комплексної теми або реми; 4) функційний потенціал – нарощувати глибину речення, створювати перспективу його семантичних трансформацій для увиразнення інформації; 5) збагачення речення додатковим логіко-синтаксичним значенням умови, причини, мети, часу, допусту, способу дії тощо; наповнення простого ускладненого речення експресивно-стилістичним забарвленням.

Семантико-синтаксична організація простого ускладненого речення передбачає виконання ад'єктивами атрибутивних функцій, які, окрім характеристики суб'єкта або об'єкта з атрибутивно-предикатного боку, маркують додаткову ситуацію та згорнуту пропозицію. При цьому відокремлені прикметники й дієприкметники за певного контекстуального оточення слугують засобами вираження адвербіальної семантики: часу, умови, допусту, причини, характеристики чи порівняння.

Ад'єктивна відокремлена конструкція в ускладненому реченні є його частиною, поєднаною з базовим реченням формальним, семантичним, модальним планом, наявність такого зв'язку моделює просте ускладнене речення як окрему самодостатню синтаксичну та комунікативну одиницю.

Семантика речення з відокремленим ад'єктивним компонентом у композиційному аспекті репрезентує певну семантичну конфігурацію, утворену поєднанням кількох пропозиційних та ситуативних структур.

Такі синтаксичні одиниці є виразниками макроситуацій, один складник яких розгорнутий у суб'єктно-предикатну структуру (основна ситуація), а побічні ситуації постають внаслідок згортання вихідних структур. Типологію макроситуацій виформовують такі значення: 1) розгортання подій у часі; 2) каузованої дії, стану, процесу; 3) цілеспрямованості дії; 4) допустової зумовленості дії, процесу, стану; 5) асоціативних відношень між об'єктами дійсності; 6) результативності дії; 7) якісної характеристики об'єкта чи суб'єкта.

Семантико-синтаксична організація простого ускладненого (неелементарного) речення з відокремленим ад'єктивним зворотом репрезентує

дві або більше пропозиції: основну пропозицію з базовим предикатом, що її оформлено предикативною конструкцією, та згорнуту пропозицію, сформовану ад'єктивним вторинним предикатом – непередикативною конструкцією у формі відокремленого компонента, якому властива категорія напівпредикативності.

Відокремлені ад'єктивні компоненти в поетичних текстах соцмереж урізноманітнюють виражальні засоби мови, допомагають суб'єктові мовлення конденсовано висловити власну думку, при цьому якнайширше описуючи предмет мовлення. Ці синтаксичні комплекси мають чітко визначені стилістичні й семантико-прагматичні функції, зокрема здатні уточнювати інформацію про предмет мовлення, конкретизувати її, надавати реченню експресивного забарвлення відповідно до комунікативних інтенцій мовця.

Процес вивчення синтаксису на засадах компетентнісного підходу передбачає опановування мови не як затеоретизованої абстрактної дисципліни із великою кількістю правил, винятків із правил, а як практичного курсу, адже мова є потужним комунікативним інструментом, яким кожен учень користується щоденно для задоволення різноманітних потреб.

Кожна тема шкільного курсу синтаксису володіє значним комунікативним навантаженням. Наприклад, у процесі вивчення простого ускладненого речення здобувачі освіти розпізнають, розмежовують та аналізують речення, ускладнені однорідними членами, звертаннями, відокремленими зворотами, вставними та вставленими компонентами, моделюють речення означених типів, інтонують їх з урахуванням мети висловлення, комунікативно доречно використовують зазначені типи речень у власних висловленнях, творах та есе. Порівняння подібних за семантико-синтаксичним та функційним потенціалом синтаксичних конструкцій, зокрема ускладнених і складних речень, збагачує мовлення учнів.

На підставі аналізу навчально-методичного забезпечення (державної програми, чинних підручників з української мови) щодо повноти розкриття

теми простого ускладненого речення можемо зробити висновок про уналежнення цієї теми до розділу «Синтаксис», максимальну репрезентованість окресленої теми у підручнику за авторством С. Караман зі співавторами (наведено типологію ускладнювальних засобів, схарактеризовано основні типи морфологічного вираження однорідних та відокремлених членів речення, вставних і вставлених компонентів, звертань, деталізовано пунктуаційне оформлення простих ускладнених речень тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : підручник. К. : Либідь, 1993. 368 с.
4. Вихованець І. Дієприкметник як віддієслівний прикметник. *Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови*. К. : Унів. вид-во „Пулсари”, 2004. С. 146–150.
5. Вихованець І. Р. Категорія напівпредикативності. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, 2000. Вип. 23. С. 126–130.
6. Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 25–31.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. К. : Наук. думка, 1992. 224 с.
8. Вихованець І. Пропозиція. *Українська мова : енциклопедія*. Вид. 2-ге, випр. і доп. К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 535.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення : монографія. К : Наук. думка, 1983. 219 с.
10. Вихованець І. Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень. *Українська мова: Теорія і практика*. К. : ІСДО, 1993. С. 7–10.
11. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. К. : Наук. думка, 1988. 256 с.
12. Вихованець І. Частиномовний статус дієприкметників. *Українська мова*. 2003. № 2. С. 54–60.

13. Вінтонів М. Пропозиційний аспект висловлення. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б : Гуманітарні науки. Вип. 1–2. Донецьк, 2014. С. 51–58.
14. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові : монографія. К. : Наук. думка, 1982. 278 с.
15. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : монографія. К. : Наук. думка, 1991. 192 с.
16. Городенська К. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 7 С. 27–31.
17. Городенська К. Функціонально-категорійна грамати́ка української мови. *Інформаційні технології в освіті*. 2005. № 2. С. 92–97.
18. Горпинич В. О. Українська морфоло́гія : навч. посіб. для студ. філол. спец. ВНЗ. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. 350 с.
19. Грамати́ка сучасної української мови. Морфоло́гія / за ред. К. Г. Городенської. К. : Вид-чий Дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
20. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові : монографія. К. : Наук. думка, 1978. 206 с.
21. Гуйванюк Н. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлювання. *Семантика мови і тексту* : зб. статей VIII Міжнародної конференції (м. Івано-Франківськ, 22–24 жовтня 2003 р.). Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 126–131.
22. Гуйванюк Н. Ономасіологічна близькість частин мови як основа кореферентності висловлень. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя. МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2009. С. 176–188.
23. Гуйванюк Н. В., Кульбабська О. В. Репрезентація пропозиційних структур на рівні двоскладного речення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Рута, 1998. Вип. 34 : Слов'янська філологія. С. 141–145.

24. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.
25. Дудик П. Відокремлення в синтаксисі: загальний огляд. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вінниця : ВДПУ, 2004. Вип. 2. С. 74–78.
26. Дудик П. С. Просте ускладнене речення : підручник. Вінниця : ВДПУ, 2002. 336 с.
27. Єрмоленко С. Я. Актуалізація. *Українська мова : енциклопедія*. К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. С. 14.
28. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика : монографія. К. : Наук. думка, 1982. 210 с.
29. Загнітко А. П. Актуальні проблеми сучасної граматики. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 7. С. 32–36.
30. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2006. 378 с.
31. Іваницька Н. Л. Нариси з синтаксису української мови : монографія. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2011. 183 с.
32. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення. К. : Вища шк., Голов. вид-во, 1985. 126 с.
33. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібн. К. : Либідь, 1995. 312 с.
34. Кобченко Н. В. Явища подвійності й перехідності в системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Київ, 2018. 36 с.
35. Кононенко В. Синоніміка порівняльних конструкцій. *Мова. Культура. Стил* : зб. статей. Київ – Івано-Франківськ, 2002. 460 с.
36. Кононенко І. В. Пропозитивна семантика прикметника (на матеріалі української та російської мов). *Мовознавство*. 1991. №5. С. 42–46.

37. Костусяк Н. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волинський нац. ун-т, 2012. 452 с.
38. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
39. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. „Українська мова”. Івано-Франківськ, 1998. 17 с.
40. Кульбабська О. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. „Українська мова”. Івано-Франківськ, 1998. 192 с.
41. Кульбабська О. Ономасіологічне узгодження засобів предикації в простому реченні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 661–662. С. 101–111.
42. Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. II. С. 9–16..
43. Кучеренко І. К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови. *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 12–20.
44. Лутак Т. І. Вторинна предикація як засіб конденсації інформативного обсягу речення. *Мовознавство*. 1986. № 4. С. 65–67.
45. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія. Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2016. 416 с.
46. Мединська Н. М. Семантико-граматична диференціація ознакових слів дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01. „Українська мова” (035 – філологія). Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 451 с.
47. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

48. Мірченко М. Категорії предикативності та предикатності в системі категорій речення. *Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології*. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 70–84.

49. Мірченко М. Статус ускладненого речення (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. праць : у 2-х т. Т. 2. Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2005. С. 472–477.

50. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

51. Мойсієнко А. Синтаксичні відношення в простому ускладненому реченні: синкретизм відношень. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. Вип. 475-477. С. 64–67.

52. Островська Л. С. Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Донецьк, 2006. 20 с.

53. Плющ М. Я. Відокремлення. *Українська мова : енциклопедія*. Вид. 2-ге, випр. і доп. К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 79

54. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. № 1 (900). С. 65–70.

55. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. – Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

56. Слинько І. І. , Гуйванюк Н. В. , Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібн. для студ. філол. ф-тів ун-тів. К. : Вища шк., 1994. 670 с.

57. Слободинська Т. С. Функціональна взаємодія підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних зворотів в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. К., 1993. 20 с.

58. Степаненко М., Кірічек І. Синтаксична і семантична валентність відносних прикметників у сучасній українській мові. Полтава : Астроя, 2018. 236 с.
59. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. 2-ге вид., переробл. і доп. К. : Либідь, 2001. 400 с.
60. Тараненко О. О. Ономасіологія. *Українська мова : енциклопедія*. Вид. 2-ге, випр. і доп. К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 437–438.
61. Терлак З. М. Синтаксичні зв'язки дієприкметників. *Вестник Львовського університета*. Львов : Изд-во ЛГУ, 1988. Вып. 19 С. 79–83.
62. Тесліцька Г. І. Валентний потенціал ад'єктива як вторинного предиката простого ускладненого речення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 547–548. С. 243–246.
63. Тесліцька Г. І. Ономасіологічні параметри прикметника в українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці : Рута, 2010. Вип. 496–497. С. 146–150.
64. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Івано-Франківськ, 1999. 17 с.
65. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. – 2-ге вид., перероб. / укл: О. Авраменко, Т. Борисюк, О.Почтаренко. Київ : Грамота, 2021. 192 с.
66. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. – 2-ге вид., перероб. / укл: О. Глазова. Київ : Освіта, 2021. 255 с.
67. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. – 2-ге вид., перероб. / укл: О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2021. 224 с.
68. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. – 2-ге вид., перероб. / укл: С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Київ : Літера, 2021. 297 с.

69. Українська мова, 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. [Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>]

70. Фенко М. Я. Функціонально-категорійні параметри прикметника та прислівника в семантико-синтаксичній структурі речення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Луцьк, 2008. 207 с.

71. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

72. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.

73. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 217 с.

74. Шитик Л. Синхронічна перехідність синтаксичних одиниць в українській мові : монографія. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

75. Carstairs-McCarthy A. The evolutionary origin of morphology. *Language origins : Perspectives on evolution* Oxford : Oxford Univ. Press, 2005. P. 166–184.

76. Daneš F. Sémantická struktura větného vzorce. *Otázky slovanské syntaxe II*. Brno : Filosofická fakulta University J. E. Purkyně, 1968. С. 45–49.

77. Fillmore Ch. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL*. 1981. Seoul, 1982. P. 111–137.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Буряк Л. (Дзвінка Торохтушко) Персональна сторінка. Режим доступу: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100006848384255>
2. Власова Т. Персональна сторінка. Режим доступу: <https://www.facebook.com/TaniaVlasovaOfficial>

3. Квітень Т. Персональна сторінка. Режим доступу:
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100008126821003>
4. Коваленко А. (Anatoliy Anatoliy) Персональна сторінка. Режим доступу:
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100019902067792>
5. Криштопа О. Персональна сторінка. Режим доступу:
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100001919743867>
6. Потопляк Г. Персональна сторінка. Режим доступу:
<https://www.facebook.com/groups/1023142351408398>
7. Томенчук Б. Персональна сторінка. Режим доступу:
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100004695795964>
8. Фурса Н. Персональна сторінка. Режим доступу:
<https://www.facebook.com/natalkafursa>